ካልኣይ ምዕራፍ

ቤተ ክርስቲያን ካብ 7ይ - 12 ዘመን

መስመይቲ ግእዝ ኣግኣዝያን ወሓበሻት

ኣብ ካልኣይ ሺሕ ዓመታት ቅድመ ልደተ ክርስቶስ ሓረስቶት ተዛረብቲ ቛንቋ ግእዝ፡ ካብ ደቡብ ዓረብ ናብ ኤርትራ ሰጊሮም፡ ፈለማ ኣብ ደሴታት ዳህላክ ካብኡ ብዛሕሉን ብንፋሱን ይሓይሽ ናብ ዝበሎዎ ዝባውንቲ ኤርትራ ደይቦም ኣብ ከም በዓል ኣዱሊስ ቆሓይቶ፡ ተኾንዓዕ፡ ከስከሰን መጠራን ዝመሰላ ከተማታት ብምቕማጥ ብብቝሩብ ናብ ኵሉ መኣዝናት ተዘርግሑ። ኣብኡ ምስ ማዕበሉ ኸኣ "ደኣመት" ዝብል መኻርግ ዝሓዘ ስርወ መንግስቲ መስረቱ።

ሳባውያን ዝመስረቱዎ ንግስነት ብዥዕታ ኣብ ክርሰ ምድርን ኣብ ልዕሊ ኣኻውሕን ኣእማንን ብውቕሮ ጽሑፍ ቀዳማይ ዝብ

---

60 Ch.S.E. p.25 *C.E.A. p. 109.

ሃሉ ዝተረኽበ መረዳእታ ከም ዝሕብሮ፡ ካብ ክልተ ተወዳደርቲ ነገዳት ዝዓብለሉ ኣርባዕተ ነገስታት፡ "ወዐረነ ሐየወት (ዋዕራን ሕይወት)፡ ረደኣመ" (ራዳም) ክልቲኦም ካብ ሓደ ነገድ፡ "ረበሀ (ራባሀ) ለመነ" (ላማን) እዚኣቶም ክልቲኦም ከኣ ካብ ካልኣይ ነገድ ዝሰልጠኑ ነገስታት ኮይኖም ኩሎም "ደኣመት" ዝብል መንግስቲ ነበሮም "ዋዕራን ሕይወት ንጉስ፡ ራዳም ንጉስ ወሙካሪብ ዘደኣመት፡ ላማን ንጉስ ወሙካሪብ ዘሳባ፡ ..." ይብሃሉ ነበሩ።

መርኣያ ናይ'ዚ ንመዋዕል ናብ ውሉድ ወለዶ እናተሰጋገረ ዝጸንሐ ንግስነት፡ ኣብ ከስከሰ ዝተረኽበን ክንዮ ሓሙሻይ ዘመን ቅ.ል.ክ ምዃኑ ዝተገመተን ምስ ደቡብ ዓረባዊ ሓድጊ ዝዛመድ ስም ሓደ ካብ ትውልደ ሰላማት፡ ወዲ ወዱ ንሳሌም ዝኾነ ንጉስ ዋዕራን ሕይወት ክጥቀስ ይከኣል።[1]

እዞም ኣብ መንጎ 2000-1000 ቅ.ል.ክ ካብ ደቡብ ዓረብ ፈሊሶም ናብ ኤርትራ ዝገዓዙ ሳባውያን በብእዋኑ በብኽፋል ከም ዝሰገሩ፡ ፈለማ ኣብቲ መንግስቲ ቀረብ ዝኾኑ ነጋዶ፡ ብቐይሕ ባሕሪ እናተቐላቐሉ ንግዳዊ ምንቅስቓስ ክገብሩ ድሕሪ ምጽናሕ ኩሉ ኩነታት ምስ ኣጽንዑ፡ ተኣኻኺቦም ጥርኑፋት ሕዝቢ ብባብኤል መንደብ (ኣፍ ደገ መከራ፡ ኣፍ ደገ ንብዓት) ከም ዝሰገሩ ይግመት።

ኸዑ ጐድኒ ጐድኒ ሕርሻ ዝነባበሩሉ ዝነበሩ ዝዓበየ ሃብተ ጸጋ፡ ንግዲ ጐጙ ሓርማዝ ልውውጥ በበይኑ ዓይነት ሓጸውን

---

[1] ሀ. ደ. ኤ. ገጽ 286 * የብሔረ ሰቦች እኩልነት ተግባራዊነት በኢትዮጵያ 1980 ዓ.ም.ግ. ገጽ 44። * የኢትዮጵያ ታሪክ ለኢሕዲሪ ምስረታ የሰው ኃይል ሥልጠና የተዘጋጀ 1978 ዓ.ም.ግ ገጽ 10 * ኢ..ታ. ገጽ 69። * G. H. A. p. 199

2 C.H.A. p. 125 - 126.

መሸጣ ባራዩ፡ ዋጋ ዕዳጋ ምልኩዓት ዕጸዋትን ቈራብትን ... ነበረ።

ጥንታዊ ፍልሰተ ሳባውያን 2000-1000 ቅ.ል.ክ እኳ እንተ ኾነ ናብ ሰሜናውን ደቡባውን ሸነኻት ምምቕቓልን ምዝርጋሕ ንሲ ኣብ ሳልሳይ ዘመን ቅ.ል.ክ ኣቢሉ ኢዩ ዝኸሰተ።[2]

ካብ 300 ዓመታት ቅ.ል.ክ ንደሓር ናብቲ ቅድመ ኣኹሱማዊ ዝጽዋዕ ስርወ ንግስነት ይሰጋገር ማለት'ዩ። (ሽዑ ኸተማ ኣኹሱም ገና ኣይተመስረተትን።)[3]

ካብ'ቶም ብዙሓት ኮይኖም በብጥርኑፍ ዝሰገሩ ሳባውያን፡ ኣውራ ስሙያት ዝኾኑ ነገደ ኣግኣዝያንን ሓበሻትን ኢዮም። ነዚ ዝገልጽ ብሓደ ዛጊት ስሙ ዘይተፈልጠ ንጉስ፡ ኣብ ኣዱሊስ ዝተተኸለ ሓወልትን ኣብ ደቡብ ዓረብ ዝጸንሐ ጽሑፍ ውቕሮ ኣእማንን ይጥቀስ።

"ገኣዚ፡ ግእዝ፡ ወይ ኣግኣዝያን" ኣብ ታሪኽ ኤርትራን ክንዮኡ ክሳብ ትግራይን ስሙይን ውሩይን ቃል ኮይኑ ይርከብ። ጥንታዊ ቛንቋ ኣግኣዝያን "ግእዝ" ዝጽዋዕን ካብኡ ዝበቈለ ኸኣ፡ "ብሔረ ግእዝ፡ ብሔረ ኣግኣዝያን፡ ኣግኣዚት" እናተባህለ እንኮላይ መጸውዒ ጥንታዊ ኤርትራ ክሳዕ ትግራይ ዝበጽሕ ክልልን ከም ዝነበረ መዛግብተ ታሪኽ የረድኡ።

> "... ወበጽሐ (ማርጽዮን) በሐመር ሐይቀ ብሔረ ኣግኣዚ ... ወዜነዎ (ሰላማ ለኣትናቴዎስ) ... በእንተ ሃይማኖቶሙ ለብሔረ ኣግኣዚ ... እስከ ይእዜ ትትፌሣሕ ወትትሐሠይ ግእዝ።[4]

ግእዝ ካብ ቅድም ኣትሒዙ "ኣገዘ፡ ኣጌዛት፡ ኣግኣዚ፡ ኣግኣዝያን፡ እግዚእ እናተባህለ ክግለጽ ዝጸንሐ፡ ትርጉሙ፡ ናጻ፡ ዘይግዙእ ልዑል ጐይታ ማለት ኢዩ። ኣብ ናይ ቀደም ጽሑፋት ብኽልተ

3 N. E. B. 580.

4 ስንክሳር ብራና 18 ታሕሳስን ናይ 26 ሓምለ ግእዝ

ነጥቢ ተፈልዩ፡ እግዚኣ፡ ብሔር ዝጽሓፍ፡ ጐይታ ሰማይን ምድርን ምኻኑ ንምምልካት ኢዩ።

ብዛዕባ ጽሑፍ ሓወልቲ ኣዱሊስ ዝተመራመረን ተዘዋዊሩ ዝተዓዘበን ጸሓፊ ታሪኽ ቆዝሞስ ከም ዝገለጾ፡ ዕላዊ ስያሜ ግእዝ ኣዝዩ ጥንታውን ካብ ኣዱሊስ ክሳብ ከባቢ ኣኹሱም ዝበጽሕ ምንባሩን የመልክት። ናይዚ ስምዚ ትእምርቲ ምስ ቀዳማዊት ወደባዊት ከተማ ኣዱሊስ ብመልክዓ ምድሪ ዝተተሓሓዘ ዛባ ደቡብ ኤርትራ ብዝተማዛበለ ቓል ልዉጥ ቅርጺ ሒዙ፡ "ኣካለ ጉዛይ" ኣብ ዝብል መጸውዒ ይርከብ።[5]

እቶም ካብ ክፍለ ሃገር ሰሓርታን (ምዕራብን ደቡባዊ ምዕራብን የመን) መጺኦም ዝብሃሉ ነገደ ሓበሻት ብወገኖም ኣብ ዝተወሰኑ ኣዝማን ምናልባት ካብ ሳልሳይ ዘመን ቅ.ል.ክ ንደሓር ብመዓርገ ንጉሰ ነገስት ካብ ኤርትራ ክሳብ ትግራይ የመሓድሩ ነበሩ። እዚኣቶም'ውን ኣውራ'ኳ ብወጻእተይናታት ጸሓፍቲ ታሪኽ ዝዝውተር "ሓበሻ" (Abyssinia) ምድረ ሓበሻት ብዝብል መጸውዒ ኣስምዮም ኢዮም። እንተ ኾነ ካብ ናይ ባዕሎም ዕላዊ ስነ ጽሑፍን ቛንቛን ተገልግሎም ኣብ ግእዝ ተዋሒጦም ይርኣዩ።

ምትሕውዋስን ምትሕንፋጽን ዘሎ'ኳ እንተ ኾነ፡ ኣግኣዝያን ዝዕብልሉዎም ሕዝቢ ናብ ሸነኽ ሰሜን ኤርትራ ሓበሻት ዝበዝሑዎም ኣሕዛብ ድማ ናብ ደቡብ ክንዮ ኤርትራ ክሳብ ሸነኽ ምብራቕን ደቡብን ትግራይ ዝኣንፈቶም እናስፋሕፍሑ ኣብ ልዕሊ እቶም ዝጸንሑዎም መብዛሕትኦም ንሕዝቢ ቢለን ኣገው ዝፈረዩ ትውልደ ኣበው ብዓብላሊ ስልጣኔን ንግስነትን ኣግኣዝያን ወሓበሻት በብወገኖም ተለዓሉ።[6]

ሳባውያን ናብ ኤርትራ ምስ ሰገሩ፡ ኣብ ዘዝሓለፉዎን ዘዝሰፈሩዎን ቀንሸት ነቲ ኣብ ደቡብ ዓረብ ዝነበሩዎ ቦታታት ኣመ

5 The Eritrean Question by Eyassu Gayim (Dr) Uppsala 1992 Vol. 12 p. 50

6 AMEH. 26 - 27 * I. E. P32 - 33. * Abys. 35.

ሳሲሎም ስም ዓድታትን ከባቢታትን ኣውጽኡ። ኣብኡ ዝርከቡ ኣብዚ ዝተደገሙ ኣስማት ንምሳሌ፡

"ሳባት" ካብ ዝብል ዓሰብ ምኳኑ እንተላይ ብስእለ ምድሪ (ማፕ) ተገሊጹ ስለ ዝተሓበረ፡ ፈለማ ንኣፍ ደገ ባሕሪ ዓሰብ ዝኸፈቱ ሳባውያን ኢዮም ይብሉ ምሁራን። ምስዚ ተተሓሒዙ ብኣጸቀውዓ ግሪኽ ግብጸውያን ሳባቲኩም መርሶ ሳባ (ወደብ ሳባ) እዛ ናይ ሎሚ ግራር (ምጽዋዕ) እውን ካብ ቀደም ትጥቀስ።[7]

ሰሓርቲ፡ መደረ፡ ኣሕስኣ (እምባ'ሕስኣ)፡ ዳሕና (እምባ ብደሓን፡ ሰርዋን (ሰራዌ(የ)፡ ማእሪብ (መረብ) ወዘተ. ካብ ሰሜናዊ ቀይሕ ባሕሪ ክሳብ ምብራቕ ትግራይ ካብ ገማግም ባሕሪ ኤርትራ ክሳብ ሩባ ባርካን፡ ስግሩ ክሳብ ኣኽሱምን ዝሰፈርዎ ኣተሃናንጻ ኣባይትን ባህላዊ ነገራትን የረድእ።[8]

ከም ኰለን ብኻልእ ዝጽለዋ ጥንታውያን ሃገራት፡ ደቡብ ዓረባውያን (ሳባውያን) እውን ኣብ ብዙሕ መዳያት ጽልዋ ወይ ነጸብራቕ ምግዳፎም'ኳ ርዱእ እንተ ኾነ ምሉእ ብምሉእ ናታቶም ባህላዊ ቅዳሕ ኣትሪፎም ክብሃል ግን ኣይከኣልን።[9]

ካብ ኤርትራ ክሳብ ሰሜናውን ምዕራባውን ትግራይ ዝበጽሐ ኣብ መትከኺ ዕጣንን (መበኰርያ) ኣብ ኣስራዝታትን ዝተረኽበ ጽሑፍ ሳባውያን ስም ንጉስ ገደረት (ገጀረት) ሓዊሱ ንጉስ ኣጌዛት (ኣግኣዝያን) ወጸረነ (ኣብ ጽሑፍ ሃም ተጠቒሱ ኣሎ) ሙካራብ ዘሳባ ወዘተ. ዝብሉ መግለጺታት ብኹሉ መረጋገጺታቱ መንነት ቀዳሞት ነገዳትን መዓርገ ስልጣኖምን ዝሕብር ሓደ ፍጹም ዝኾነ ጭብጢ ኢዩ።[10]

7 ኣፈ. ቅ. ገጽ 14, 71።

8 E. J. D. p 23 * AMEH p. 27.

9 AMEH. p. 31.

10 E. J. D. p 27, 29, 42.

ኣብ ኢጋ ምጅማር ዘመነ ክርስትና ኣብ በበይነን ከተማታት ምሉእ ናጽነት ዘለዎም ስልጣናት ቀይሞም ካብ ጽልዋታት ስርዓተ ባህሊ ደቡብ ዓረብ ብምልቓቕ ናይ ባዕሎም ዓብላሊ ባህላዊ ዓውደ ፍጻሜ ኣካየዱ።[11]

ስልጣኔ ኣግኣዝያን ወሓበሻት ብታሪኻዊ ጭብጥታት ተሰንዩ ክርአ ኸሎ፡ ኣብ ሰለስተ ክፍልታት ክመቓቐል ይኽእል።

1. ሳባውያን ካብ ደቡብ ዓረብ መጺኦም ሴማዊ ቛንቋ፡ ጽሑፍ፡ ኪነ ጥበብን ዝመስሉን ዘተኣታተዉሉ ካብ ቅድሚ 1000 ዓመታት ቅ.ል.ክ ብትውፊት ክመሓላለፍ ዝጸንሐ ክንዮ ሓሙሻይ ክሳዕ ሳልሳይ ዘመን ቅ.ል.ክ ድማ ኣብ ከም በዓል መጠራ ከስከሰ ዝርከብ ሓድጊ ህንጻታት ኣሰር ኪነ/ስነ ጥበባት ደቡብ ዓረባዊ ስርዓተ ኣምልኾ ዘንጸባርቕ ምስልታት ዝምስክሮ ኾይኑ ብመዋዕለ ሳባውያን ይፍለጥ።
2. ካብ ሳልሳይ ዘመን ቅ.ል.ክ ኣቢሉ ክሳዕ ምጅማር ቀዳማይ ምእተ ዓመተ ምሕረት፡ ኩሉ ሳባዊ ጽልዋታትን ባህልታትን ናብ ሃገራዊ ባህልታት ዝተወሃሃደሉ ጽሕፈተ ሳባውያን ብጽሕፈተ ፊደል ግእዝ ዝተተክኣሉን ኣጸሓሕፋኡ ካብ ፍኖተ ጸጋም፡ ናብ ፍኖተ የማን (መገዲ የማን) ዝተቐየረሉን ኣብ ሓወልትታት፡ ኣብ ኣኻውሕ፡ ኣብ ሓጻውንን ዓታሩን ዝተረኽቡ መረድእታት መዋዕለ መሰጋገሪ ምኳኑ ይሕብሩ።
3. ካብ ቀዳማይ ምእተ ዓመት ንደሓር፡ ምናልባት ክሳዕ ታሽዓይ ዓስራይ ዘመን ኣቢሉ ዝነበረ ክፍለ ዘመናት፡ ጸሓፍቲ ታሪኽ ዓለም "ስልጣነ ኣኽሱም" ዝብልዎ (ኣብ ቀዳማይ ምእተ ዓመት ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ከተማ ኣኽሱም ትምስረት) ዘመነ ተሓድሶ፡ መዋዕለ ሓዲስ

11 11 Abys. p 37.

12 C. H. A. Vol. 2 p. 262 - 263

ኮይኑ ይግለጽ።[12]

ግእዝ፡ ልሳንን ጽሑፍን ቤተ ክርስቲያን

ቋንቋ ግእዝ፡ ክሳዕ መበል 11-12 ዘመን፡ ኣብ ብዙሕ ክፋል ሕብረተ ሰብን ላዕለዋይ ስርዓተ ምምሕዳርን መዘራረብን መረዳድእን መራኸብን ቋንቋ ኾይኑ ከገልግል ዝጸንሐ፡ ድሕሪ ምእታው ክርስትና ናብ ምድረ ሓበሻ፡ ኣብ ክፍላ ራብዓይ ዘመን፡ ፊደል ግእዝ ብመድምጻን ኣስተናባብያን ነጥብታት (vowels) ተመሓይሹን ተሓዲሱን መጽሓፍ ቅዱስ ምስ ካልኦት መጻሕፍተ ቤተ ክርስቲያን ናብ ቋንቋ ግእዝ ካብ ዝተተርጐመሉ ንነጀው ናይ ትምህርቲ ናይ ውዳሴን ቅዳሴን ናይ ጽሑፍን ትርጓሜን፡ ልሳነ ቤተ ክርስቲያንን ከም ቀዋሚ ሃብታን ርስታን ይቖጸር።

ቅድመ ልደተ ክርስቶስ፡ "ግእዝ" ዝብል መጸውዒ ሕዝብን ቋንቋኦምን ቦታኦምን ካብ ጽሑፋት ሓወልትታት ኣዱሊስን መጠራን ጽሑፋት ቀጸላ ኣእማን ደቡብ ዓረብ ... ሰጊሩ ናብ መጽሓፍ ቅዱስ ትርጉም ግእዝ ምስ ሓለፈ ኸኣ ኢዩ ንቤተ ክርስቲያን መልዕሎኣ ኾይኑ ዝርአ። ኣብ ራእየ ዮሓንስ ምዕራፍ 9 ቍጽሪ 11 ብዕብራይስጢ "ኣብዶን" ዝበሎ ብግእዝ "ማሕጐሊ" ይብሃል ዝብል ጥቕሲ ኣብ መጻሕፍተ ብራናታት ተጻሒፉ ይርከብ።[1]

ጽሑፍ ግእዝ ካብ ቅድመ ክርስትና ኣትሒዙ ምስ ፊደላት እቶም ካብ ደቡብ ዓረብ ፈሊሶም ዝመጹ ሳባውያን (ወይ ሳባዊ መሰል ናይ ቅድም መልክዓ ፊደለ ግእዝ) ምስቲ ኣብ ኣህጉረ ዓለም፡ ኣውራ ኸኣ ኣብ ከባቢ ባሕረ መዲተራንያንን ቀይሕ ባሕርን ዝርከባ ሃገራት ናይ ንግድን መገሻን ብእዋኑ ምዕቡል መራኸቢ ዝነበረ ጽሑፈ ግሪኽ እናተሓናፈጸ ወይ ብብእብረ ክጸሓፍ ምስ ጸንሐ፡ ካብ ሻዱሻይ ዘመን ንደሓር ንቑሉ ብሒቱ በይናዊ ጽሑፈ ቋንቋ ክኸውን ክኢሉ።[2] [2]

ክንዮ 1000 ዓመት ቅ.ል.ክ ሴማውያን ኣሕዛብ ካብ ደቡብ ዓረብ መጺኦም፡ ኣብ ኤርትራ ሰፈሩ። ናታቶም ዘርኣ ትውልዲ ድማ ኣብ ርእሲ'ቶም ዝጸንሑዎም ሕዝቢ ዓብሊሎምን ተሓዊሶምን መንግስትነት ተኸሉ። ወደባዊት ከተማኦም ጥንታዊት ኣዱሊስ ምስ ክፍላተ ዓለም ኤውሮጳ ከባቢ ባሕረ መዲተራንያን ማእከላይ ምብራቕን ምስ ገለ ኽፋል ኢትዮጵያን መራኸቢትን መሰጋገሪትን ማእከላዊት ድንድል ስለ ዝነበረት፡ ምስ ርክባት ግብጺ ግሪኽ፡ ሮማን ሃገረ ዓረብን ካብ ጊዜ ናብ ጊዜ ኣብ ምዕባለ ማሕበራውን ባህላውን ነገራት ጽልዋ ናይ'ዘን ሃገራት ተጸምበረ። ምልክቱ ኣብ በበይኑ ኸባቢታት ኤርትራ ዝጸንሑ ጽሑፋት ሳባ፡ ግሪኽ፡ ዓረብ የረድእ።

ሳባውያን ካብ ዝሃቡዎ ኣበርክቶ ሓደ ናይ ባዕሉ ፊደላት ዘለዎ፡ ብጥንታውነቱ፡ ምስ ጽሑፋት ቅብጢ (ግብጺ) ግሪኽ ዝስራዕ፡ ምስ'ቶም ናይ ባዕሎም ፊደላት ዝነበሮም ልሳናተ ኣሕዛብ ዝወዳደር ቋንቋ ግእዝ ቀንዲ ኢዩ። ስርዓተ ጽሕፈቱ ከም ምምልላስ ብዕራይ ማሕረስ (Boustrophedon ox-turning ploughwise) ወይ'ውን ከም ማእለማ ቕጥኒ በብእብረ ንየማን ንጸጋም ዝመላለስ ካብ ደቡብ ዓረብ ፈለማ ምስ መጹ ዝጥቀሙሉ ዝነበሩ ሴማዊ ቛንቋ፡ ደቡባዊ ጨንፈር ሳባዊ ተባሂሉ ዝግለጽ ቀዳሚ ግእዝ ኮይኑ ይርከብ። ኣብ ዝተወሰነ መዋዕል'ውን ከም ጽሕፈተ ዕብራይስጥን ካልእን ካብ የማን ናብ ጸጋም ገጹ ይጽሓፍ ነበረ።

1 መ.ቅ.መ.ቃ. ገጽ 237።

2 E.Civ. p. 22, 61. * ኢ.ኦ.ተ.ቤ.ኢ.ቃ.ሃ.ስ .መ. ገጽ 10። * መ.ቅ.መ.ቃ. ገጽ 234።

3 H.S.S.E. p. 1. * E.C.H. p. 111. * ኢ.ኦ.ተ.ቤ.ክ.ቃ. ገጽ 10።

መወዳእታኡ ከምዚ ሎሚ ዘሎ፡ ካብ ጸጋም ናብ የማን ዝአንፈቱ ፍኖተ የማን ስርዓተ ጽሕፈት ሒዙ ይነብር።[3] ናይ ኵሉ ኣብነት፡-

ሀ. ኣብ ድብድብ ምራሩ (ዞባ ደቡብ) ኣብ ሓደ ፍርቂ ኣካሉ ምስሊ ሰብ፡ ፍርቂ መሽከሉ ምስሊ ኣንበሳ ኾይኑ ካብ እምኒ ዝተቐርጸ ምሕራመ ጥዖት (መሰውዒ ኣምልኾ ባዕዲ) ዝተረኽበ ንየማነ ጸጋም ዝመላለስ ጽሑፍ ውቕሮ ሳባውያን፡

I ዐተመለአ .3 I ነበ .2 I ለአ I በዘዐሀ .1

4. ሀቀነየ I 5. ዘተሐመየመ I

ትርጉሙ፡ ኣምላኽ የጽንዓዮ ወይ ኣምላኽ የድሕኖ፡ ንዝተሓ ምየም (ጣዖት ሳባውያን) ኣወፈዮ። (ነቲ ምስልን መሰውዕን)[4]

ለ. ሳባዊ ጽልዋ ዘለዎ ጽሑፍ ግእዝ፡-

I ሠዐለአ .3 I ሰፈነወ .2 I መሀሰፈነ .1

I 4. ወአለዐገዘ I 5. ወአለዐቀበ I 6. ወቀነዐመ I

ከምዚ ዝበሉ ጽሑፋት በብቦታኡ ኣብ ከም ከስከሰ፡ ታሕታይ ባርካ፡ ስግር መረብ፡ ኣብ የሓ ወዘተ. ተረኺቡ ኢዩ።[5]

4 ኢ.ታ. ገጽ 45።

5 ኣፈ. ቅ. ገጽ 76። * ማ.ወ.ማዕ. ገጽ 35።

ሐ. ናብ ጸጋም ዝአንፈተ (ፍኖተ ጸጋም) ግእዝ ጥራሕ ዝፈ ደላቱ (consonant) ብዘይ ኣናበብቲ፡-

ፍኖተ ጸጋም	ፍኖተ የማን (ከምዚ ምኾነ)
መሐጸበወ	ወበጺሐሙ
መረሐበ	ብሐርሙ
መሳለፈአ	አፍለሰሙ
መሀሰሰነአ	እንሰሳሆሙ። 6

መ. ካብ ካልኣይ ክሳዕ ራብዓይ ዘመን ዝነበረ ብዘይ ኣስተናባብያን ግን ከኣ ፍኖተ የማን፡

ዘሐወለተ / ዘአገበረ / አገዘ /
ለአበወሀ / ወሰሐበ / መሐዘተ
/ አወዐ / አለፈነ / ወጸበለነ / ...

... አነ ጸገ አበ ከሰ (ኣነ ጸጋ ኣብ ካሱ ክብሃል ይክእል[7]

... እቲ ቐዳማይ ኣገባብ ጽሕፈት፡ ቅድሚ ሻብዓይ ዘመን፡ ቅ.ል.ክ ኣትሒዙ ከም ዝነበረ'ኳ እንተ ተገመተ፡ ኣብ ኤርትራ ካብ ዝጸንሐ ጽሑፋት ኣኻውሕን ሰሌዳ ኣእማንን ዛጊት ዝተረ ኽበ መረዳእታ ናይ ሓሙሻይ ዘመን ቅ.ል.ክርስቶስን ድሕሪኡን ምኳኑ ብዙሓት ፈላጣት ይገልጹ።

ብኻልእ መዳይ ኣብ ሃገርና ዝርከቡ ጥንታውያን ጽሑፋት ኣኻውሕ ምስቲ ኣብ ደቡብ ዓረብ ዘሎ ጽሑፍ እምኒ እንተ ተነጻጺረ ፍልልይ ስለ ዘለዎ፡ ምስ ብዙሕ ጭብጥታት ስነ ኹዕታ

6 መ.ሰ.ወግ.ወመ.ቃ.ሓ. ገጽ 32።

7 ኣፈ. ቅ. ገጽ 75።

ብምዝማድ ቅድመ ምዕባለ ሳባዊ ፊደል ፡ እዚ መልክዓ ፊደለ ግእዝ ህልዊ ከም ዝነበረን ነዚ ሳባዊ ሜላ ከም ዝመከቶን ዝተመራመሩ ናይዚ ዘመንዚ ሊቃውንቲ ነቶም ግእዝ ካብ ሳባዊ ዝጠጥዐ ከይኸውን ዝብሉ ዝነበሩ ቀዳሞት ምሁራን ኣተሓሳስባኦም ከም ዝቐየር ይገብሩ ኣለዉ።[8]

ሳባዊ ይኹን ግእዝ ዝብሉዎ ጥንታዊ ጽሑፍ ተነበብቲ (consonant) ጥራሕ ዝሓዘ ምስቲ ንፊደለ ግሪኽ ዝወለደ፡ ናይ ቀደም ፊደለ ፊኒቃውያን (Finician) ዝምድና ከም ዘለዎ ይትረኽ።[9]

ቅ.ል.ክ ካብ 500 ዓመት ኣቐዲሙ ዝጸንሐ ናይ መዋዕለ ሳባ ውያን ዝጽዋዕ ቅዲ ናይ ደቡብ ዓረብ ዝሓዘን መልክዓ ፊደሎም ዝመሰለን ፊደለ ግእዝ፡ ካብ ካልኣይ ሳልሳይ ዘመን ንነጀው፡ ንገለ ፊደላት ሳባ ብምግዳፍ ብቕርጽን ብመልክዕን ተመሓይሹ፡ ካብቲ ቀዳማይ ደረጃኡ ፍጹም ዝተፈልየን ካብ ጸጋም ናብ የማን ዝንበብን ዝጸሓፍን ኮይኑ ተቐየረ። እቲ ቀዳማይ ተመዓ ራርዩ ዝተረኽበ ጽሑፍ ስም ናይ ሓደ ኣብ ካልኣይ ሳልሳይ ዘመን ዝነበረ ገደረ (ዘግዱር) ዝብሃል ንጉስ (183-213) ዝጠቅስን እቲ ዝነውሐ ዕድመ ዘለዎ ጽሑፍ ኣብ ንእሽቶ ማዕድናዊ ኣቕሓ ብቕርጺ ተጻሒፉ፡ ኣብ መጠራ ዝጸንሐ ናይ ሳልሳይ ዘመን ዝግመት፡ ኣዝዩ ጥንታዊ ጽሑፍ ግእዝ ኣብ ሓወልቲ መጠራ ዘሎን ኢዩ።[10]

ኣስተናባብያን (vowels) ዘይብሉ፡ ተነበብቲ ግእዝ ጥራሕ (consonant) ውቑር ጽሑፍ ሓወልቲ መጠራ፡

"ዘሐወለተ I ዘአገበረ I አገዘ I ለአበወሀ I ወሰሐበ I መሐዘተ I አውዐ I ወጸበለነ I "

ዝብል ብግዑእ ኣናበብቲ ነጥብታት ዘለዎ ስርዓተ ንባብ ግእዝ፡

"ዘሐወልት ዘአግበረ፡ አገዘ ለአበዊሁ ወሰሐበ መሐዛተ አውዓ አላፎን ወጸበለነ፡"

"እዚ ሓወልትዚ፡ ኣገዘ (እግዚእ፡ ጐይታ) ንኣቦታቱ (ንኣማ ልኽቱ) ዘስርሖ ኢዩ። ንሱ ነቶም ኣባጽሕን (ኣጕባዝን) ብርቱዓ ትን ሰብ ኣውዓ፡ ኣላፎን ጸበለን ኣምበርከኸ" ተባሂሉ ክንበብን ክትርጐምን ይክኣል።

እዚ ሓወልቲ መጠራ (በለው ከለው) ካብ'ቶም ንሳቶም ጥራሕ ሓወልቲ ከጽርቡን ከቑሙን ዝኽእሉ ነገስታት ሓደ ንጉስ ንኣቦሓጐታቱ ወይ ንኣማልኽቱ ኣብ ሳልሳይ ዘመን ዘቖሞ ጽሑፊ ግእዝ ካብ ተሓውሶ ካልኦት ቋንቋታት (ሳባ፡ ግሪኽ) ተላ ቒቑ ብሕታዊ ጽሑፍ እሞ ኸኣ ካብ ቅድሚኡ ዝነበረ ዘመን ብዝተመሓየሸን ብዝተነጸረን ናብ የማን ገጹ ዝንበብ ኣገባብ ጽሕፈት ዝሓዘ ኮይኑ ኣሎ። እንተ ኾነ ኣብዚ'ውን ኣስተናባብያን ነጥብታት ዘይብሉን መፍለዩ ቓላት ትኹል ሕንጻጽ ስለ ዘለዎን ገና ኣሰር ጽሑፈ ሳባውያን ይርኣዮ።[11/12]

ኣብ ሓወልቲ መጠራ፡ "ኣገዘ" ኣብ ሓወልቲ ኣዱሊስ "ገዘአ" ዝብሉ ቓላት፡ ገኣዚ፡ ኣግኣዚ፡ ኣግኣዝያን፡ ኣጌዛት፡ እግ ዚእ፡ ኣጋእዝት፡ ግእዝ ብዝብል ኣብ በበይኑ ቦታትን ጊዜያትን ተጠቒሶም ይርከቡ። ብሓፈሻ ዘይግዙኣት፡ ናጻ ዝኾኑ ጐይቶት ማለት ምኻኑ ዘመልክት ስምን መግለጺ ልዕልና ስልጣንን ኢዩ። ካብኡ ዝተላዕለ መጸውዒ ቛንቋኦም ግእዝ ሃገሮም ኣግኣዚት ሕዝ ቦም ኣግኣዝያን ንምባል በቒዐ። ብዛዕባ ጽሑፍ ሓወልቲ ኣዱሊስ ዝተመራመረ ቆዝሞስ ኢንዲኮፕሌውስቶስ ከም ዝበሎ፡ ስያሜ

8 A.M.E.H. p. 31, 59-60.
9 E.J.D. p. 23.
10 G.H.A. p. 204, 214. * I. E. p. 32.

11/12 A.M.E.H. p. 87.

ግእዝ ኣዝዩ ጥንታውን ካብ ኣዱሊስ ክሳብ ከባቢ ኣኹስም ዝበጽሕ ምድርን ገናውን ክሳብ ሽዑ ኣግኣዝያን ዝብሃሉ ሕዝቢ ምኟኖምን ይገልጽ።[13]

"... ወበጽሐ (ማርጽዮን) በሐመር ሐይቀ ብሔረ አግአዚ ... ወዜ

ነዎ (ሰላማ ለአትናቴዎስ) በእንተ ሃይማኖቶሙ ለብሔረ አግአዚ ...

(ሰላማ) ... በብርሃንከ አዳም ወበሥንከ ምዑዝ፡

እስከ ይእዜ ትትፌማሕ ወትትሐሠይ ግእዝ ...

ሰላም ለአሌፍ እንተ ቀደሳ በኪደቱ፡

ለብሔረ አግአዚ ብሔረ ፍልሰቱ፡...

ፊልጳስ ሰማዕተ አግአዚ ..

"ገአዚ" ስመ ሃገር ።[14]

እዚ ልዑል ጕይትነት ዘስምዕ ቃለ ግእዝ ቅድመ ክርስትና "በሐር" ንዝብል መጸውዒ ኣምላኽ ባሕሪ፡ ካብኡ ሓሊፉ'ውን ኣምላኽ ምድሪ ሰማይን ባሕርን ከም ዝኾነ ዝሕሰብ ዝነበረ ኣምልኾ ጣዖት ተሪፉ፡ ኣብ ዘመነ ክርስትና ሰማይን ምድርን ባሕርን ብጠቕላላ ንዓለምን ኣብ ዓለም ንዘሎ ኹሉን ንዝፈጠረ ሓቀይና ኣምላኽ (ዘፍ፡ 1፡1-31።) ራእ 10፡5። 14፡7።) መጸውዒ ኣምላኽነቱ ጐይታ ሰማይን ምድርን ባሕርን፡ ጐይታ ሰማይን ምድርን (ኣኃዜ ኵሉ) ጐይታ ኹሉ ንምባል፡ "እግዚኣ፡ ብሔር" ተባህለ። ኣብ ናይ ቀደም ሓወልትታት ኣእማንን መጻሕፍቲ ብራናን ብኒ ጥቢ ተመቒሉ "እግዚኣ/ብሔር" "እግዚኣ፡ ብሔር" ተጻሒፉ ይርከብ። ውዒሉ ሓዲሩ ግን ኣሓዳዊ ስም ኣምላኽነቱ ስለ ዝኾነ ብሓደ ቓል "እግዚኣብሔር" ይጸሓፍን ይንበብን። መረዳእታ'ዚ ኣብ ቦታ እቶም ናይ ቅድመ ክርስትና ዝነበሩ ባጤራታትን ሓወ ልትታት ወቀጻላታት፡ ኣእማንን "አረስ፡ በሐር መሐረም ..."

13 A.M.E.H. p. 26-27.

14 ስንክሳር ብራና 18 ታሕሳስ፡ 11 መጋቢት፡ 26 ሓምለ ብግእዝ።

ኢሎም ዝገልጹዎ ኣስማት ጣዖታትን ምልክታት ጸሓይ፡ ወርሒ፡ ኮኾብ፡ ድሕሪ ምምስራት ክርስትና ዝተሰርሑን ዝተቐርጹን ጽሑ ፉት እግዚኣ፡ ብሔር፡ ኣምላኽ ኵሉ ኣምላኽ ሰማይ ወምድር ብዝ ብሉ ቃላትን ብትእምርተ መስቐልን ተተኪኦም ይርኣዩ። "ኣም ላኽ" መላኺ ኹሉ፡ ልዑል ኵሉ፡ ንጉስ ኵሉ፡ "እግዚኣብሔር" ጐይታ ዓለም፡ እምበኣር፡ ኣብ ቋንቋ ግእዝ ዝተመስረተ ኢዩ።[15]

እዘን ቀዳሞት ሰለስተ ኣዝማን ክርስትና ኣግኣዚት ኤርትራ እቲ ዝጸንሐ ተሓውሶ ደቡባዊ ዓረባዊ ባህልታት እናመመየትን ጽልዋታት ሳባዊ ግሪኻዊ እናፈለየትን ሃገራዊ ባህሊ ዘማዕበለ ትሉ፡ ኣውራ ኸኣ ኣብቲ እዋን'ቲ ኣብ ኣህጉረ ኣፍሪቃ ዝተመ ዓራረየ ክሳዕ ሎሚ ነዊሕ ዕድመ ዝገበረ ገና'ውን ዝነብር ፊደለ ግእዝ ጽሑፊ ቋንቋ ዝመሃዘት እተሐብን እንኮ ሃገረ ኣግኣዝያን (ሓበሻ) ስልጣኔኣ ብሓደ ገጽ ዘርኣየትሉን መዋዕል ኢየን።[16]

ጥንታዊ ጽሑፍ ቋንቋ ግእዝ፡ ክሳዕ ክፍላ ራብዓይ ዘመን ዓ.ም. ኣስተናባብያን ወይ መድምጻምን ነጠብጣብ ዘይብሉን ከም ፊደለ ሳባውያን 24 ፊደላት ጥራሕ ዝሓቘፈ (ጳ፡ፐ፡ ኣብ ሳባዊ ይኹን ናይ ቀደም ግእዝ ኣይተረኽቡን) ነበረ።[17]

ድሕሪ ሰለስተ ዘመን፡ ዝተመዓራረየ መሰረታዊ ፊደለ ግእዝን መስርዑን ምስ ኣስተናባብያን (vowels) ነጥብታቱን ከም ኣሃዝ ከገልግል ከሎን።

15 A.M.E.H. p. 123.

16 A.M.E.H. p. 88.

17 H.C. Ch. E. p. 16. * የካም መታሰብያ የኢትዮጵያ ፊደል መሠረትነት መታወቅያ - ከኣስረስ የኔ ሰው ፲፱፻፶፮ ዓ.ም.ግ. ገጽ 17-18።

	ጥንታዊ	ድሓሪዋ	ግእዝ	ካዕብ	ሣልስ	ራብዕ	ሓምስ	ሳድስ	ሳብዕ
1	ሀ	፩	ሀ	ሁ	ሂ	ሃ	ሄ	ህ	ሆ
2	ለ	፪	ለ	ሉ	ሊ	ላ	ሌ	ል	ሎ
3	ሐ	፫	ሐ	ሑ	ሒ	ሓ	ሔ	ሕ	ሖ
4	መ	፬	መ	ሙ	ሚ	ማ	ሜ	ም	ሞ
5	ሠ	፭	ሠ	ሡ	ሢ	ሣ	ሤ	ሥ	ሦ
6	ረ	፮	ረ	ሩ	ሪ	ራ	ሬ	ር	ሮ
7	ሰ	፯	ሰ	ሱ	ሲ	ሳ	ሴ	ስ	ሶ
8	ቀ	፰	ቀ	ቁ	ቂ	ቃ	ቄ	ቅ	ቆ
9	በ	፱	በ	ቡ	ቢ	ባ	ቤ	ብ	ቦ
10	ተ	፲	ተ	ቱ	ቲ	ታ	ቴ	ት	ቶ
20	ኀ	፳	ኀ	ኁ	ኂ	ኃ	ኄ	ኅ	ኆ
30	ነ	፴	ነ	ኑ	ኒ	ና	ኔ	ን	ኖ
40	አ	፵	አ	ኡ	ኢ	ኣ	ኤ	እ	ኦ
50	ከ	፶	ከ	ኩ	ኪ	ካ	ኬ	ክ	ኮ
60	ወ	፷	ወ	ዉ	ዊ	ዋ	ዌ	ው	ዎ
70	ዐ	፸	ዐ	ዑ	ዒ	ዓ	ዔ	ዕ	ዖ
80	ዘ	፹	ዘ	ዙ	ዚ	ዛ	ዜ	ዝ	ዞ
90	የ	፺	የ	ዩ	ዪ	ያ	ዬ	ይ	ዮ
100	ደ	፻	ደ	ዱ	ዲ	ዳ	ዴ	ድ	ዶ
200	ገ	፪፻	ገ	ጉ	ጊ	ጋ	ጌ	ግ	ጎ
300	ጠ	፫፻	ጠ	ጡ	ጢ	ጣ	ጤ	ጥ	ጦ
400	ጰ	፬፻	ጰ	ጱ	ጲ	ጳ	ጴ	ጵ	ጶ
500	ጸ	፭፻	ጸ	ጹ	ጺ	ጻ	ጼ	ጽ	ጾ
600	ፀ	፮፻	ፀ	ፁ	ፂ	ፃ	ፄ	ፅ	ፆ
700	ፈ	፯፻	ፈ	ፉ	ፊ	ፋ	ፌ	ፍ	ፎ
800	ፐ	፰፻	ፐ	ፑ	ፒ	ፓ	ፔ	ፕ	ፖ

ኣሃዝ

ናይ ጥንቲ ጽሑፍ ግእዝ ዝተፈልየ ኣሃዝ (ቍጽሪ) ኣይነበሮን። ኣብ ሳፍራ (ሓጸቢ ቖሓይቶ) ዝጸንሐ ጽሑፍ ነቲ መጠን ብኣሃዝ ዘይኮነስ ብፊደል ኢዩ ዝገልጽ፡ ብኻልእ መዳይ ቀደም ክም ኣሃዝ ኮይኑ ዝጸሓፎ ዝነበረ መስርዕ ፊደላት ግእዝ ተራ ፊደል (ኣልፋ ቤት) ብርእሱን ብእግሩን ጋድም ሕንጻጽ ብምውሳኽ ነበረ። ካብኡ ዝመጸ ኸኣ ኢዩ ንፊደላት ግሪኽ ኣብ ርእሱን እግሩን ጋድም ሕንጻጽ ብምግባር ተመዓራርዩ ኣሃዛት ጽሑፍ ግእዝ ዝኾነ።

ፊደል ግሪኽ ብምኽንያት ንግድን እምነትን ተኣታትዩ ኣብ ሃገርና ዝውቱር ምንባሩ ኣብ ኣዱሊስ ኣብ ደቀምሓረ ደምበዛን ወዘተ. ዝተረኽበ ጽሑፍ ሓወልቲ እምኒ የረድእ። ብዝኾነ ተለሚዱ ስለ ዝጸንሐ፡ ብዘይካ ቍጽሪ ፺ (90) ካልእ ካብ ፩ ክሳብ ፻ (1-100) ዘለዉ ኣሃዛት ግእዝ ብምሉኦም ቍሩብ ምምሕያሽ ዝተገብረሎም ፊደላት ግሪኽ ኢዮም። ካብኡ ንላዕሊ፡ ፪፻፡ ፫፻፡ ... ፱፻፡ ፲፻፡ እናበለ ዝኸይድ ኣቈጻጽራ ግን ሳባዊ መገዲ'ምበር ስርዓት ኣሃዝ ግሪኽ ኣይኮነን። ብርእሱን ብእግሩን ዘሎ ጋድም ሕንጻጽ ድማ ስርዓት ፊደላት ግእዝ ክም ኣሃዝ ኮይኑ ክገልግል ክሎ ኢዩ።

ሳባዊ ጽሑፍ፡ ናይ ባዕሉ ኣሃዝ ክም ዝነበሮ ፍሉጥ ኮይኑ ንምንታይ ናብ ጽሑፈ ግእዝ ዘይተሰጋገረ፡ ንምንታይከ ነጸብራቑ ኣብ ኣከያይዳ ፩፻፡ ፪፻፡ ፫፻፡ ፬፻፡ ...፰፻ ጥራሕ ኮይኑ ተረፈ ዝብል ሓሳብ ንምህሩራን ዘመራምር ነገር ኮይኑ ኣሎ። ምኽንያቱ'ኳ ዛጊት እንተ ዘይተፈልጠ ኣሃዛት ጥራሕ ዘይኮነስ፡ ገለ ሽዱሽተ

ዝኾኑ ፊደላት ሳባ'ውን ናብ ጽሑፈ ግእዝ ክይተሰጋገሩ ተሪፎም ከም ዘለዉ ይፍለጥ። ዝኾነ ኾይኑ ኣሃዛትና፡ ፊደላት ግሪኽ ምስ ስርዓታትን ትእምርትታትን ግእዘ ሳባ፡ ተወሃሂዱ እናተመዓራረየ መጸ። ኣብ ዝተወሰነ መዋዕል፡ እዚ ሕጂ ዘሎ ኣሃዝ ብዘይ ጋድም ሕንጻጽ ይጽሓፍ ምንባሩ ዘመልክት ኣብ ናይ ቀደም መጻሕፍተ ብራና ብብዝሒ ይርከብ።[18]

መቐጸልታ እቲ ዘገም እናበለ ዝካየድ ዝነበረ ዕዮ ትርጓሜ፡ ኣብ ሓሙሻይ ክሳዕ ሻብዓይ ዘመን፡ ተወሰኽቲ መጻሕፍቲ ብሉይ ኪዳን ከም ዕርገተ ኢሳይያስ፡ ... መሰረተ እምነት ተዋህዶ መጽሓፈ ቄርሎስ መምርሒ ገዳማዊ መነባብሮ መነኮሳት፡ ስርዓተ ጳኰሚስ ... ትምህርታዊ ጽሑፍ ፊሳልጎስን (ብዛዕባ እንስሳት ዕጸዋት ኣእማን ዝገልጽ) ካልእን ካብ ሶርያዊት ቤተ ክርስቲያን ትርጓሜ ቤት ትምህርቲ ኣንጾኪያን ካብ ቋንቋ ግሪኽን ተተርጒሙ።[19]

ናይ መወዳእታ ግብረ ትርጓሜ ናብ ቋንቋ ግእዝ (676-678 ኣቢሉ) መጽሓፈ ሲራክ ኮይኑ፡ ዘደንጹ ነገራት፡ "እግዚኣብሔር" ወይ "ኣምላኽ" ተባሂሉ ክትርጎም ዝነበሮ ከምቲ ናይ ኣረማውያን፡ "ዓስተር" (Aster) ተባሂሉ ይርከ። (ሲራክ 31-10። 37-21። ብናይ ቀደም ብራና) እዚ ኣረማዊ ነገር ክሳብ ክንደይ ኣትኪሉ ከም ዝነበረ፡ ብሓደ ገጽ ክርስትና ኸአ ኣብ ኤርትራ ክሳብ ክንደይ ተወሃሂዱ ከም ዝደምሰሶ በቲ ኻልእ ወገን ኢዩ ዘርኢ። ግን ከኣ ምላቓ ኣሰር ዝሓለፈ ይመስል።[20]

ካብ ራብዓይ ክሳዕ ሻብዓይ ዘመን፡ መብዛሕትኦም ጽሑፋት ቤተ ክርስቲያን ካብቲ ፈለማ ኣብ ብዙሓት ኣብያተ ክርስቲያን፡ እንተላይ ግብጺ ኣብ ጽሑፋተ ክርስትናን ጸሎተ ቕዳሴን ብሰ

18 A.M.E.H. p. 90.
19 Ch.S.E. p. 108.
20 I.E. p. 48. * ኢ.ታ. ገጽ 107።

ታሪኽ ኦርቶዶክስ ተዋህዶ ቤተ ክርስቲያን ኤርትራ

ፊሖ ተለሚዱ ዝነበረ ቋንቋ ግሪኽ ናብ ቋንቋ ግእዝ ምትርጓም ዝዘዘወ ተግባር ኢዩ ነይሩ። ካብ ሻብዓይ ክሳዕ መወዳእታ ዓሰርተ ኽልተ፡ መጀመርታ ዓሰርተ ሰለስተ ዘመን፡ ዋላ'ኳ ብንጹር ዝጥ ቀስ ነገር ብዙሕ እንተ ዘይኮነ፡ ውሑዳት'ውን ይኹኑ ካብ ቋንቋ ቅብጢ (ግብጻዊ copt) ናብ ልሳነ ግእዝ ዝተተርጎሙ መጻሕፍቲ ከም ዝነበሩ ኣይከሓድን።

ብዝኾነ ትርጓሜ ብሉይን ሓዲሽን ኪዳናትን ካልኦት መጻ ሕፍትን ኣብ ሻሙናይ ዘመን ድሮ ከም ዝተፈጸመን ጽሑፍ ግእዝ ኣብቲ እዋን'ቲ ኣበየናይ ደረጃ ምዕባለ በጺሑ ከም ዝነበ ረን ክሕብር ዝኽእል ጽሑፍ ውቕሮ ሰሌዳ እምኒ ዝባን ዓዲ ኣሃም ኣሎ። እዚ ንዝኸረ ሞት ሓንቲ ልዕልቲ ኣብ ሓደ ጸፊሕ ቀጸላ እምኒ ተወቒሩ ዝተጻሕፈ ኣብ መንደቕ ጥንታዊ ቤተ ክር ስቲያን ቅድስት ማርያም ጸኒሑ ናብ'ዚ ሓዲሽ ቤተ ክርስቲያን እቲ ዓዲ ዝባን ሃም ሰጊሩን ተነዲቑን ዘሎ ጽሑፍ፡ ከምዚ ዝስዕብ ይንበብ። ኣብ ዓዲ ኣሃም ዝተረኽበ ጥንታዊ ጽሑፍ

ሞተት/ ጊሖ/ ወለተ/ መንገሣ/ በወርሃ/ ታሕሰስ/ አሚ/ ፳ / ለሠርቅ አሚ/ መሃትዊሁ ለጌና/ በዕለተ/ ረቡዕ/ ወአረፉ/ ዓመተ/ እኄን/ ጸረኄን/ አለ/ ሠህል/ ወባሕቱ/ በከመ/ ጽሑፍ/ ብፁዕ/ ዘይትወለድ/ እምአንስት/ ዘሕዳጥ/ መዋዕሊሁ/ በከመ/ ጽሑፍ/ ውስተ/ ወንጌል/ ዘበለዐ/ ሥጋየ/ ወሰቲየ/ ደምየ/ ኢይጥዕማ/ ለሞተ/ ወአነ/ አነሥኦ/ አመ/ ደሃሪ/ ዕለተ/ በከመ/ ጽሑፍ/ ውስተ/ ነብይ/ ምውታን/ ይትነሥኡ/ ወይሐይው/ እለ/ ውስተ/ መቃብር/

"ጊሖ፡ ጓል መንገሣ (ካብ ባሕቲ) ብ27 ታሕሳስ ድሮ ልደት (ዘላ) ዕለተ ረቡዕ ሞተት። ዝዓረፈትሉ ንሕና ንጸላእትና እኒ (እለ) ሳህለ ምስ ሰዓርና ድሕሪኣ ዘላ ዓመት'ዩ። ዝኾነ ኾይኑ ከምቲ ጽሑፍ ብጹዕ (ኢዮብ 14፡1) ዝብሎ (ኵሉ) ካብ ኣንስቲ ዝውለድ (ሰብ) መዋዕሉ ሒደት ኢዩ። ከምቲ ኣብ ወንጌል ዝተጻሕፈ ድማ፡ "ስጋይ ዝበልዐ፡ ደመይ ዝሰተየ ንሞት (ናይ

ነፍሲ) ኣይክጥዕማን፡ ኣብ ዳሕራይ መዓልቲ'ውን ኣነ ኸተንስኦ እየ'ሞ ንዘለዓለም ክነብር እዩ ዝብል። (ዮሓ 6:54። 8:52) ከምቲ ኣብ ጽሑፍ ነቢይ (ኢሳ 26:19) እውን ዝብሎ፡ "ምዉታን ክትንስኡ ኣብ መቓብር ዝነብሩ'ውን ክሓውዩ እዮም።"

እዚ ጽሑፍ'ዚ ካብቲ ቐድሚኡ ዝነበረ ሜላ ኣጻሓሕፋኡ (ኣብ ኣካውሕ ዝተረኽቡ) ዝነጸረን ኣስተናባብያን ነጥብታት ዘለዎን'ኳ እንተ ኾነ፡ ክሳዕ እቲ እዋን'ቲ መፍለዪ ሓደ ቓል ካብቲ ካልእ ገና ብትኽል ሕንጻጽ ክቅጽል ኢዩ ዝርአ።

ምሉእ ሓሳባት ናይዚ ጽሑፍ ክምርመር ከሎ እኹል ስምዒት ትርጉም ይህብ ኢዩ። ዓንቀጽ ብዓንቀጸ ጽሑፍ፡ እንተ ተራእየ ግን ገለ ጉድለተ ቓል፡ ግድፈተ ፊደል ወይ ለውጠ ፊደል የንጸባርቕ።

ጽሑፍ ሰሌዳ እምኒ ሃም ናይ መንን ናይ መዓስን ከም ዝኾነ ምስ ምንታይ ከም ዝዛመድ ዝህቦ በበይኑ ሓበሬታት ኣለዎ።

1. ጊሐ፡ መንነታ ወይ እንታይነታ ኣብዚ ጽሑፍ'ዚ እኳ ብንጹር እንተ ዘይተገልጸ፡ ካብ'ቶም ኣብቲ እዋን'ቲ መዘከርታኦም ኣብ ሰሌዳ እምኒ ወይ ኣብ ሓወልቲ ብጽሑፍ ክቕረጸሎም ዝኽእል ልዑላን ስድራ ቤት ምኻና ርጉጽ'ዩ። ኣቦኣ መንገሻ (ሽዑ ፊደል "ሸ" ኣይተማህዘን ስለ ዝነበረ ፊደል "ሠ" ከም "ሸ" ኢዩ ዝድመጽ ዝነበረ። (ስነ ጽሑፍ ርአ) ድማ ሓበሻ ከም ዝኾነ ካብ ስሙ ምርዳእ ይከኣል።
2. ጊሐ ዝብል መጸውዒ፡ ዋላ'ኳ "ሐ" ከም ድምጺ ጐረሮ ትግርኛ ዕብራይስጥን ዓረብን ዝድመጽ እንተ ኾነ እቲ ስም ንባዕሉ ግን ናይ መሮዌ መበቈል ክህልዎ ከም ዝኽእል፡ እዚ ጽሑፊ ግእዝ እንተ ኾነ'ውን ምስ መካነ ምስዋዕ መሮዌ ከም ዝመሳሰል ይሕብር። ትሕዝቶኡን ኵሉ ነገሩን እውን ናብቲ ኣብቲ ጊዜቲ ኣብ ኑብያ ኣብ ልዕሊ መቓብር ሕዝቢ ክርስቲያን ዝግበር ዝነበረ ሓጺር ጽሑ

ፋዊ መግለጺ ኣቢሉ ይመርሕ። ብሓፈሻ ኣብ መንጎ ሓበሻን ኑብያን ባህላዊ ዝምድናታት ከም ዝነበረ ካብ ዝሕብሩ ነገራት ቀዳማይን ቀንድን ኣብነት ኮይኑ ዝተረኽበ መቓብር ናይ ሓንቲ ልዕልቲ ምኳኑ ዝተገመተ ተወቒጡ ዘሎ ጽሑፍ ሰሌዳ እምኒ ኢዩ ይብሉ ተመራመርቲ ጽሑፋት ኣእማን።

3. ብኻልእ መዳይ ጽሑፍ ሰሌዳ እምኒ፡ መቓብር ጊሐ፡ ብመንጽር ሃይማኖት እንተ ተራእየ፡ ጥቕስታት ብሉይን ሓዲስን (መጽሓፍ ቅዱስ) ይጠቅስ። እዚ ዝሕብሮ፡ ምሉእ መጽሓፍ ቅዱስ ናብ ቋንቋ ግእዝ ተተርጒሙ ምስ ተፈጸመ ክርስትና ብግቡእ ኣብ ዝማዕበለሉ ኣብ መንጎ 700-800 ዓ.ም ኮይኑ ስርዓተ ጽሑፍ ሳባውያን፡ ትኹል ሕንጻጽን ቀዳማይ ደረጃ ዝሓዘ ፊለማ ኣብ ሃም ጥራሕ ዝተረኽበ "ጌና" ዝብል ቃል ግሪኽን ምህላዉ ዳሕረዋይ መዋዕለ ግእዝ ቅድሚ ምጅማሩ ከም ዝተጻሕፈ የረድእ። በዝን ብኻልእን ኣነጻጺሮም ድማ ኣብ ካልኣይ መፋርቕ ሻሙናይ ዘመን ከም ዝተጻሕፈ ተመራመርቲ የረጋግጹ።
4. ድሮ ልደት ዝነበረ ረቡዕ ዕለት 27 ታሕሳስ ብግእዝ'ውን ብባሕረ ሓሳብ (ሓሳበ ዘመን) ክቕመር ይኽእል'ዩ። ብመሰረት'ዚ ምስቲ ተመራመርቲ ዝገለጹዎ መረዳእታታት ብምዝማድ፡ ረቡዕ 27 ታሕሳስ ብ782 ዓ.ም ብ793 ዓ.ም ግእዝ ውዒሉ ነይሩ፡ ከምኡ'ውን እታ ቑጽሪ 7 ኣሃዝ ግእዝ፡ ገጻ ቐይራ ስለ ዘላ ( ) 8 ከይትኸውን (፰) ዝብሉ 28 ታሕሳስ ረቡዕ ድሮ ልደት ብ781 ብ787፡ ብ792 ዓመተ ምሕረት ግእዝ ስለ ዝነበረ፡ ኣብዘን ዝተቓራረባ ዓመታት ኣቢሉ ተጻሒፉ ንምባል ይከኣል።[21]

21 A.M.E.H. p. 198-201.

ኣብ መበል 12 ዘመን ቋንቋ ዓረብ ኣብ ቤተ ክርስቲያን ግብጺ ምልክን ዓብላልነትን ምስ ረኸበ፡ ካብኡ ንደሓር ብግብጺ ኣቢሎም ዝመጹ መጻሕፍቲ፡ ካብ ነገረ ዓረቢ ናብ ቋንቋ ግእዝ ክትርጎሙ ጀመሩ። ሓሓሊፉ ግን ብቕብጢ (ግብጻዊ) ዘይተጻሕፉን ናብ ልሳነ ዓረቢ ከይተቐድሑ ዝጸንሑን ጽሑፋት ብቐጥታ ካብ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን ሶርያ፡ ቋንቋ ኣራማይስጢ ወይ ሱርስት (ሶርያዊ) ይትርጎሙ ነበሩ።

ኣብ ኣግኣዚት ቤተ ክርስቲያን ዝጸንሐ ስነ ጽሑፍ፡ በቲ ክሳብ ዓሰራይ - ዓሰርተ ሓደ ዘመን ዕሙር ዝነበረ፡ ሰለይ እናበለ'ውን ክሳዕ መበል 12 ዘመን ኣብ ዝርርብ ልሳነ ሕብረተ ሰብን መራኸቢ ላዕለዋይ ስርዓተ ምምሕዳርን ሕያው ጸኒሑ፡ ካብ ፈለማ 13 ዘመን ንደሓር ብኻልኦት ሴማውያን (Semitic ትግረ ትግርኛ...) ዝተተክአ መወዳእታኡ ኣብ ኣገልግሎት ቤተ ክርስቲያን ዝተሓጽረ ቛንቋ ግእዝ ምኳኑ ይፍለጥ። ግእዝ ንብዙሕ ዘመናት ብሕታዊ ስነ ጽሑፍ ዘለዎ ቛንቋ ኾይኑ ዝጸንሐ ንዳሕረዎት ሴማውያት ቋንቋታት ትግረ ትግርኛ ... ከም ዝጫለደ ካብ ሰረተ ትሕዝቶ ቓላቱ ንምርዳእ ዝከኣል ነገር ቋንቋ ኢዩ።[22]

ምስልምና ኣብ መንጎ ክርስትና

ምስልምና ናብ ምድረ ሓበሻ ዝኣተወ ቅድሚ ምጅማር ኣቈጻጽራ ሕጅርያ (ሓሳበ ዘመን ኣመንቲ ምስልምና 622 ፈ= 1 ሕጅራ) ከም ኣመንቲ ምስልምና ኣብ ሓሙሻይ ዓመተ ጸዋዒት መሓመድ 615 ፈ. ኢዩ። መሓመድ ነቶም ኣዕራብ ሰዓብቱ ኣብ መካ ተጻባእቲ (ቍራይሽ) ምስ ተኸራኸሩዎም ናብዛ ሃገረ ጻድቃን (ቅኑዓት) ዝበላ ምድረ ሓበሻ ተሰዲዶም ክዕቈቡ ምስ ሓበሮም፡ ኣብ ሓሙሻይ ዓመተ ጸዋዕታኡ ብልሙድ ዘረባ ኣስላም፡ ቀዳማይ ሕጅራ (ፍልሰት፡ ስደት፡ ጉዕዞ) ቀዳማይ ዙርያ፡ ቀዳማይ

[22] C.E.A. p. 106.

ጕጅለ፡ 12 ሰብኡት 5 ኣንስቲ ኵሉኹሎም 17 ሰባት ኮይኖም ብየመን ኣቢሎም ብምስጋር ተዓቝቡ። ካልኣይ ዙርያ፡ ካልኣይ ጕጅለ ካብ'ቶም ሰላም ኮይኑ ኢሎም ናብ ቦታኦም ተመሊሶም ዝነበሩ ቀዳሞት ጕጅለ ተሓዊሶሞም፡ ብንግድን ብዑደትን ተሓባቢሮም ኣብ ሻዱሻይ ዓመተ ጸዋዕታ መሓመድ ብ616 ፈ. 89 ሰብኡት 18 ኣንስቲ ብድምር 107 ሰባት ቀይሕ ባሕሪ ተሳጊሮም ኣተዉ።[23]

ብድሕር'ዚ ንምቍጽጻር ንግዲ ኣብ ዝተገበረ ምስፍሕፋሕ፡ ኣብ ቀዳማይ መፋርቕ ሻሙናይ ዘመን (702-725) ኣቢሉ፡ የመናውያን ዑምያድ ከሊፋ ሱሌማን ቢን ዓብደል መሊክ ምስ ሰዓብቱ ዝርከቡዎም ኣስላም ኣብ ደሴታት ዳህላክ ብምስፋር በብቝሩብ ክሳብ ምጽዋዕ ተዘርግሑ። ሽዑ እዛ መሰጋገሪት ዝኾነት ደሴት ዳህላክ ብኣዕራብ ከም ዝተወደሰት ናይ ታሽዓይ ዘመን መረድኢ ተረኺቡ ኢዩ። ሕዝቢ ዳህላክ እምበኣር ካብ ምብራቕ ኣፍሪቃ፡ ኣብ ሻሙናይ ዘመን ናብ ምስልምና ዝኣተዉ ቀዳሞት ሕዝቢ ምኻኖም ብኩፊክ ዝተቐርጹ ደሓር መልክዓ ፊደል ዝሓዙ ኣብኡ ዝተረኽቡ ጽሑፋት ኣእማን መቓብር የረጋግጹ።[24]

ኣብቲ እዋን'ቲ ምስዚ መገዲ ባሕሪ ጐድኒ ንጐድኒ ብመገዲ የብስ (መሬት) ብሽነኽ ሰሜን፡ ብወገን ኑብያ (ሱዳን) እውን ኣብ መንጎ ክርስቲያን ሓበሻን ኣስላምን ንግዳዊ ርክባት ስለ ዝነበረ ከምቲ ኣተኣታትዋ ክርስትና ብነጋዶ ኣቢሉ ብዘይ ሃይማኖታዊ ዕግርግር፡ እምነት ምስልምና ብህድኣት ክትኣታቶን ክስበኽን ጀመረ።

ኣብ ከባቢ 216 ዓመተ ኣጋር (Anno Higra፡ ሒጅራ፡ 813 ፈ.)

[23] I.E. p. 44. * A.M.E.H. p. 182. * ህ.ደ.ኦ.. ገጽ 46።
[24] I.E. p. 47, 170.

ኣብ መንጎ ሕዝበ ብጋይ (ቤጃ) ኮይኖም ማዕድናት ዝኹዕቱን ዝነግዱን ኣዕራብ ኣስላም ስለ ዝነበሩ ኣብ ሃገር (ሳሕል) ዝጥቀሙሉ መስጊድ ክሳብ ምስራሕ ከም ዝበጽሑን ብኣታቶም ሒደተይ ካብ ነጋዶ ብጋይ (ቤጃ) ብፍላይ ካብ ማሕበረ ሰብ ሕዳረብ ናብ ምስልምና ዝኣተዉ ከም ዝነበሩን ይትረኽ። ብመንጽር'ዚ ኣብ 935-996 ኣብ ዝነበረ ጊዜ ብደቡብ ኤርትራ ናብ ሰሜን ኣቢሉ ማዕበለ ክርስትና ይደፍእ ነበረ። ኣብ መንጎ'ዚ ሓደ ኣቡን በርናባስ ዝተባህሉ ጳጳስ ኣብ ከባቢ ወደብ ኣይድሃብ (Aidhab) ኮይኖም ኣብኡ ንዝርከቡ ክርስቲያን ነጋዶ ከገልግሉን ካብኡ ሓሊፎም ናብ ሰሜናዊ ምድረ ኤርትራ እናተመላለሱ ንነገደ ብጋይ (ቤጃ) ወንጌል ክሰብኩን ብፓትርያርክ እስክንድርያ ስለ ዝተላእኩ፡ ኣብዚ ሰሜናዊ ክልል ኤርትራ፡ ብርቱዕ ምንቅስቓስ ሰባኪያነ እምነታት ክርስትናን ምስልምናን በብወገኑ ተኻየደ። በዚ ይኹን ብወገን መራኽቢ የመን ኣቢሎም ዝነግዱ ኣስላም ኣብ ገምግም ቀይሕ ባሕርን ወሰናስን ከበሳን ምስ ክርስቲያን ተሳንዮም ይካየዱን ይነግዱን ነበሩ። ግዳ፡ ሓሓሊፉ ብገለ ነቓጻትን ተማጻረይትን ሕሉፋት ጕጅለ ኣስላም ፈለማ ብ759 ፈ. ኣብ ከባቢ ባርካ፡ ካብኡ ሓሊፎም ብ765 ፈ. ኣብ ዝተፈላለየ ቦታታት ኤርትራ ጕንጺ ዝተሓወሶ ጸገማት ይፈጥሩ ከም ዝነበሩ ኣይስሓትን።

ብሓፈሻ፡ ካብ ሻብዓይ ሻምናይ ዘመን ንደሓር፡ ምትእትታው እምነት ምስልምና ቀጺሉስ ኣብ ገለ መኣዝናት ምድረ ኤርትራ፡ ኣብ መንጎ መንጎ ሰዓብቲ ሃይማኖት ክርስትና ሓሓሊፉ ዝንቕ ሰዓብቲ እምነት ምስልምና ክርአ ጀመረ።[25]

ኣብ መንጎ ምድረ ግብጽን ፈለግ ኒልን ካብ ዝነበሩ ሕዝቢ ብለሚ፡ ብ543 ፈ. ኣቢሉ ናብ ደቡብ ዝኣንፈቶም እናሰገሙ ጸኒሖም ኣብ ሻብዓይ ዘመን ሓደ ሓያል ነገደ ብጋይ ኣቘሙ'ሞ ብሰሜ

25 I.E. p. 50-51. * A.M.E.H. 195-196.

ናዊ ባርካ ሓሊፎም ክሳብ ዝባውንቲ (ከበሳታት) ኤርትራ ብምዝርጋሕ ማዕበላዊ ዕልቕልቕ ሕዝቢ ወሓዘ። ካብ ኒላዊ መንግስተ ኣሎዲያ (Alodia ሱዳን) ሽኾኽ ምብራቕ ክሳብ ወደብ ቀይሕ ባሕሪ ተቘጻጸሩዎ። ኣብዚ ምሕያል ብጋያውያን (ቤጃውያን) ሻብዓይ ሻሙናይ ዘመን ኢዩ ድማ ተለሚዱ ዝነበረ፡ ቋንቋ ግሪኽን ትረፍ መረፍ ባህልታቱን ፈጺሙ ዝውገድ፡ ብኡ ንብኡ'ውን ዕንወት ኣዱሊስ ይስዕብ።[26]

ክርስትና ኣብ ማእከል ንግስነት ቤጃ

ብ872 ኣቢሉ ኣብ ሰሜን ምዕራብን ምብራቕን ኤርትራ፡ ካብ ፈለግ ኒል ክሳብ ቀይሕ ባሕሪ ሓሙሽተ ናጻ መንግስታት ከም ዝነበራ ኣል ያዕቆቢ ዝተባህለ ጸሓፊ ታሪኽ የዘንቱ። ንሳተን፦

1. <u>ናቕስ</u> (ታንክሽ፡ ሕዳርብ) ብምዕራብ ካብ ዱብ ሱዳን ካብ ኒል ጥቓ ኣስዋን ክሳብ ታሕታይ ባርካ፡ ርእሰ ኸተማኦም "ሃገር" (ኣስላም ብንግዳዊ ጉዳይ ኣብዚ ቦታ'ዚ ተቐሚጦም ነበሩ።)
2. <u>ባቕሊን</u> (ሮራ ባቕላ፡ በልጅን ባርካ) ብሰሜን ካብ ወሰን ሱዳን ክሳብ ቀይሕ ባሕሪ ንኸባቢ ሳሕል ዝሸፍን ምድሪ ሮራን (ዝባውንቲ) ክፋል ባርካን፡ እዚኣቶም ንኣምላኾም ኣዝ ዛብኄር (Az- zabjir እግዚኣብሔር ዝብሉዎ።)
3. <u>ባዜን</u> (ባዛ፡ ባዝን፡ ኩናማ ናራ) ኣብ መንጎ መንግስተ ክርስቲያን ኑብያ ናይ ኣልዋን (Alwan) ክፋል ምድረ ባቕሊንን ዝሓዙ ጐረቤት ሕዳርብን ባርካን።
4. <u>ጃሪን (ያርን፡</u> ጊዮርሲን Giorsin) ሰሜናዊ ምብራቕ ገምግም ቀይሕ ባሕሪ ካብ ባጽዕ ዝስሙ ከተማ ደንደስ ቀይሕ ባሕሪ ክሳብ መወዳእታ ጫፍ ባርካን ካብ መንግስተ ባቕሊን ክሳብ ሓልኣድዱጃሕ ብሓጺሩ ምዕራባዊ

26 E.J.D. p. 119. * I.E. p. 48.

ገማግም ባሕርን ርሑቕ ሰሜናዊ ባጽዕን ዘጠቓልል።

5. **ቆታ (ቆጣዕ፣** Quata) ካብ ወሰን ባጽዕ ክሳብ ደቡባዊ ምብራቕ ደናድስ ቀይሕ ባሕሪ፡ ወይ ፋይኩን (Faykun) ናይ ጃሪን ጨንፈር ናይ ብጋይ መወዳእታ መንግስቲ።

6. **ባሕረ ነጋሲ፣** ደድሕር'ዚኣን፡ ማእከላይን ደቡባውን ከበሳታት ዝሓዘ ንግስነት ጸኒሑ ንምድረ ባሕር ብምምሕዳሩ፡ ባሕረ ነጋሲ፡ ንጉስ ባሕሪ (ንጉስ ባሕርን ምድርን ኤርትራ) ዝስመ መዓርግ ዝነበሮ ኢዩ።

እዚኣቶም ካብ ሻሙናይ ክሳዕ ዓሰርተ ትሽዓተ ዘመን ባዕለ ምሕዱራት መንግስታት ወይ ስልጣናት ኮይኖም ጸንሑ። ጸሓፍቲ ታሪኽ ከም ዝገልጹዎ እዞም ዝተጠቕሱ መንግስታት (ስልጣናት) ብባይቶኦም ብሽማግለታቶም፡ ገሊኦም ብስሙያት መራሕቶም ይመሓደሩን ይነባበሩን፡ ከምኡ'ውን ዝተወሃሃዱ፡ ተባዓት፡ ብውግእ ዝሰልጠኑን ምሉእ ሓይሊ ዘለዎምን ኮይኖም በቲ ሽዑ ዝነበረ መሳርሒ ውግእ በላሕቲ ነገራት ጌርካ ምጥቃዕን ምምካትን ብዝመስሉ ናውቲ፡ መንእሰያት ዝሰልጡኑሉ፡ "ዳር ኣስሳዋ" (Dar as sawa) ዝበሃል ወተሃደራዊ መሰልጠኒ ነበሮም።[27]

ኣብ መወዳእታ ታሽዓይ ክሳዕ ዓስራይ ዘመን ነዞም ነገስታት ብጋይ (ቤጃ) ካብ መንጎ ዝረኣዩዎም ጸሓፍቲ ታሪኽ ሓደ ብ902 ፈ. ጽሑፈ ታሪኹ ዝዛዘመ ከም ዝመስከሮ ብጋያውያን (ቤጃውያን) ክርስቲያን ምንባሮም ከበሳታት ሓሊፎም ክሳብ ደቡብ መረብ ዓብላልነት ዘርኣዩሉ ዘመናት ከም ዝነበረን ዘምልኹዎ፡ "ኣገ ኣብይር" ዝጽዋዕን፡ እዚ ብዘይ ውልውል ምስቲ "እግዚኣብሔር" ዝብል ቋንቋ ኣግኣዝያን ክርስቲያን ሓደ ከም ዝኾነን ፍልልይ ከም ዘይብሉን የረጋግጽ።[28]

27 ዛ.ኤ. ገጽ 18። * AMEH. p. 207. * I.E. p. 50-51.
28 A.M.E.H. p. 222.

ገለ ኽፋል፡ ቤጃውያን፡ ኣረማውያን'ኳ እንተ ነበሩ ብጽልዋታት ክርስቲያን መንግስታት ማኩርያ (Makurra) ኣልዋ (Alwa)፡ ሓበሻ (Abyssinia) ኣብ መንጎ ዓስራይ ክሳዕ ዓሰርተ ሓደ ዘመን፡ ኣብ ማእከል ምድረ ቤጃ (ብጋይ) ከም ናይ ቅብጢ (coptic፡ ግብጺ) ተዋህዶ ክርስትና ኣስፋሕፊሑ ከም ዝነበረን ከምኡ'ውን ካብ ኤርትራ ክሳብ ሰዋኪን ዝነበሩ ጸለምቲ ቤጃውያን ክርስቲያን ምንባሮምን፡ ብ1154 ፈ. ታሪኽ ዝጸሓፈን ካልኦት ማእምራን ታሪኽ ሊቃውንትን ብብዝጸሓፉዎ ይገልጹ። ኣብቲ ዘመናት'ቲ ቢለናውያን ተጸምቢሮሞም ነበሩ።

ብኣንጻር'ዚ ብጋያውያን (ቤጃውያን) ክፉል ክርስቲያን ክፉል ኣስላም ነይሮሞም ዝብሉ ጸሓፍቲ'ኳ እንተ ነበሩ፡ ኣብ 1366-1442 ፈ. ዝነበረ ሓደ ጸሓፊ ታሪኽ ግን እቶም ምስልምና ተቐቢሎም ነይሮም ዝበሃሉ ገለ ካብ ማሕበረ ሰብ ሕዳርብ ወይ'ውን ቤት መዓላ ኾይኖም ንሳቶም'ውን እንተ ኾነ ንማለቱ ስማዊ ምስልምና እምበር ድኹም ስርዓታተ እምነት ኢዩ ዝነበሮም ክብል ኣብሪሁ የረድእ።[29]

ብኻልእ መዳይ ካብ 1000 ዓ.ም ንደሓር ኣብተን መሸጣ ባሮት ዝነጣጠፈለን ማእከላተ ንግዲ ዝነበራ፡ ዳህላክን ባጽዕን ብሳዕሪ ዝተሰርሓ ናይ ኣስላም ነጋደ፡ ኣንዱ ከም ዝነበራ ካብ ዓፋርን ሳሆን ደማ ዝተወሰኑ ጋንታታት ኣብ መበል 14 ዘመን ናብ ምስልምና ከም ዝኣተዉ ይንገር። እንተ ኾነ ኣዕራብ ንግብጺ ካብ ዝሓዙሉ መዋዕል (645 ፈ.) ጀሚሩ ኣብ ወሽመጥ ዓደንን ቀይሕ ባሕርን፡ ዝነበረ እስላማዊ ጸብለልትነት ሓይሊ ባሕሪ፡ ብፖርቱጌዛውያን ክሳዕ ዝተመከተሉ መበል 16 ዘመን፡ ንዘመናት ዝኣክል ኣብ መላእ ኤርትራ እምነቱ ዝዓቀበ ዓብላልነት ክርስቲያን ነበረ።[30]

29 I.E. p. 60-61, 141.
30 I.E. p. 61.

ኣዕራብ ነጋዶ ኣስላም ብጥንታዊ መገዲ ነጋድ፡ ብሰሜን ምብራቕ ኣፍሪቃ ኣቢሎም መሪብ ኣቋሪጾም ክሳብ ትግራይ እንተ በጽሑ፡ ዋላ'ውን ሓበሻ ንጉስ ዳህላክ (ማሊክ) ጸግዒ መሪሕነት የመን ነጺጉ፡ ናይ ባዕሉ ናጻ መንግስቲ ኣቑሙ ብመገዱ ዝመላለሱ ኣስላም ነጋዶ እንተ ነበሩ፡ ብዘይካ ሒደት ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕርን ደሴታቱን ናብ ምስልምና ዝኣተዉ ኣይተራእዩን።[31]

ከምቲ ኣቐዲሙ ዝተጠቕሰ ድሕሪ ጉዳይ ዕቑባ እቶም ቀዳሞት ሰዓብቲ መሓመድ፡ ኣብ ሻሙናይ ዘመን ድማ ኣብ ነበርቲ ወሸመጥ ባሕረ ዓደንን ደናድስ ቀይሕ ባሕርን እምነት ምስልምና ክተኣታቶ ምስ ጀመረ፡ ብኡ ንብኡ ኣብ ደሴታት ዳህላክ ሱር ሰደደ። ግዳ፡ ኣፍሪቃውያን ዘይኮኑ ወጻእተይናታት ሰበኸቲ ወይ ከኣ ኣዕራብ ምስ ገለ ደቀ'ባት ኮይኖም'ውን ምስልምና ከላልዩ እንተ ጀመሩ ዋላ ኣብ ፋርስን (ፐርሽያ፡ ኢራን) ቢዛንታይን (ሃገረ ቱርኪ) እምነት ምስልምና ዓብላሊ ምስ ኮነ ንግዳዊ መስመር ቀይሕ ባሕሪ ሒዞም ብምምጻእ ካብ ታሽዓይ ዘመን ኣትሒዞ፡ ምስ ደቂ ምድረ ሓበሻ እናተሰማምዑ ዓውደ ንግዲ ኣብ ዘካይዱሉ ኸባቢ ከስፋሕፍሑ ኣብ ዝኸኣሉሉ ኸይተረፈ ክሳዕ ዓስራይ ዘመን፡ ኣብ ወሰናስን ቀይሕ ባሕሪ ይኹን ሓውሲ ደሴት ወሸመጥ ባሕሪ የመን (ዓደን) ሃይማኖት ክርስትና ሰፊኑ ነበረ። ሕልፍ ሕልፍ ኢሉ ግን፡ ኣብ ሳግም ሕብረተ ሰብ፡ ሓድጊ ኣረማውነት ኣይተረፈን። ኣብዚ መዳይ'ዚ ደሴት ዳህላክ መእተዊት ዕላዊ ሃይማኖት ምስልምና ኣብ ኤርትራ፡ ቀዳመይቲ ኣፍ ደገ ምዃና ይፍለጥ። ኣብዚ መንፈሳዊ ጉዕዞ ታሪኽ'ዚ ሓሓሊፉ ዕንቅፋት ይርከብ፡ ብገለ መኣዝናት ኤርትራ ዓጋቲ ዝኾነ ነገር ይፍጠር፡ ተጻብኦታት የጓንፍ ነይሩ ኢዩ። እዚ

31 C.E.A. p. 120.

ታሪኽ ኦርቶዶክስ ተዋህዶ ቤተ ክርስቲያን ኤርትራ

ክብሃል ከሎ መበገሲኡ ጉዳይ ሃይማኖት'ዃ እንተ ዘይኮነ፡ ገሊኦም ነገዳት ኣብ ልዕሊ ኻልኦት ልዕልና ንምርካብ ብዝገብሩዎ ጐንጽን ናይ ጥቕምን በለጽን ህርፋን ዘምጽኦ ናይ ውሽጥን ወጻእን ወራራትን ዘመተታትን ኣብ ጕደና ምዕባለ ኽርስትና፡ ዓንቃጺ መሰናኽል ከም ዘጋጠመ ኣብ ብዙሓት መደበራት ክርስትና ኣሉታዊ ሳዕቤን ኣውሪዱ ዘይሓዊ በሰላ ከም ዝገደፈ ኣይከሓድን።

ዓለማውን መንፈሳውን ስልጣኔ ዝተመስረተለንን ዝማዕበለለንን ጥንታውያን ከተማታትን ማእከላተ ክርስትናን ዝነበራ፡ ኣዱሊስ ቆሓይቶ - ቀዳማዊት መጠራ - ብዘጋጠመን ባህርያውን (ናይ ተፈጥሮ) ወራራውን ሓደጋታት ተደማሚሩ ኣብ ሻብዓይ ሻሙናይ ዘመን፡ በብሓደ ሃንደበት ዓነዋ፡ ሕዝበን ተመሲሖም ከይተደረሩ፡ ዝነበሩዎ ከየልዓሉ ወይ ዘልዓልዎ ከየንበሩ ድንገተ ሞት መጸም። ኣብ ከባቢኣን ዝነበራ ኣድባራትን ኣገልገልተንን ተጐድኡ፡ ስልጣኔኣን ናብ ካልእ ጊዜን ቦታን ተመሓላለፈ።[32]

ብቛንቋ ግእዝ ዝተጻሕፉ ትእምርተ መስቀልን ስም እግዚኣብሔርን ዝተቐርጸም መሻየጢ ዋጋ ዕዳጋን ምልክት ስልጣኔን ዝኾኑ ኣዋርቕ በራውርን ነሓስታትን ኣቕራሽ (ባጤራታት) ሽዑ ምስ ተረፉ ክሳዕ ቅርሺ ማርያ ቴሬዛ ብጐድኒ ናብ ምድረ ሓበሻ (ኤርትራ፡ ኢትዮጵያ) ዝኣተወሉ መበል ዓሰርተ ሸሞንተ ዘመን ንልዕሊ ሓደ ሺሕ ዓመት ምልውዋጥ ዋጋ ዕዳጋ ብንዋታዊ ነገርን (ኣቑሑ) ብሚዛን ወርቅን ብሩርን (ጌጻ ጌጽ) ኮይኑ ጸንሐ።[33/34]

ካብኡ ንደሓር ድማ ኢየን ማናቱ ወደባት ምጽዋዕን ሕርጊጎን ተካእትን ወረስትን ወደብ ኣዱሊስ ዝኾና።

ወደባት ምጽዋዕን ሕርጊጎን ብመንጽር ክርስትና

32 ኣ.ቤ.ታ. ገጽ 28። * ቤ.ክ.ታ. በመ. ዘ. ገጽ 17። * ኣፈ. ቅ. ገጽ 11። * E.Civ. p. 172. * E.Ch.I.H. p. 52.

33/34 E.Civ. p. 68.

ሳባውያን፡ ካብ ሓውሲ ደሴት ዓረብ ናብ ኤርትራ ክመጹ ኸለዉ፡ ፈለማ ኣብ ደሴታት ዳህላክ፡ ካብኡ ብንፋሱን ብዛሕሉን ይሓይሽ ናብ ዝበሉዎ ወሰናስን ቀይሕ ባሕርን ዝባውንቲ ኤርትራን ደይቦም ንበዓል ኣዱሊስ ቆሓይቶ፡ መጠራ፡ ከስከሰ፡ ተኸንዳዕ ኣዐመሩን በብቖሩብ ናብ ኵሉ መኣዝናት ተዘርግሑን።

ሽዑ፡ ኣብ ዘዝሓለፉዎን ዘዝሰፈሩዎን ከባቢታት ነቲ ኣብ ደቡብ ዓረብ ዝነበሩዎ ቦታታት ኣመሳሲሎም ስም ዓድታትን ከባቢታትን ኣውጽኡ። ኣብ ምድረ የመን ዝርከቡ፡ ኣብዚ ዝተደገሙ ኣስማት ከም ኣብነት “ሰባት” ካብ ዝብል ስም፡ መርሳ ሳባ፡ ዓሰብ ምኻኑ እንተላይ ብስእለ ምድር (Map) ተገሊጹ ስለ ዝርከብ ቀዳሞት ንኣፍ ደገ ባሕሪ ዓሰብ ዝኸፈቱ፡ ሳባውያን (ኣግኣዝያን ወሓበሻታት) ኢዮም ይብሉ ምሁራን ታሪኽ። ምስዚ ተተሓሒዙ ብኣጸዋውዓ ግሪኽ፡ ግብጻውያን “ሳባቲኩም” መርሳ ሳባ (ወደብ ሳባ) ወይ መርሶ ሳባ፡ እዛ ናይ ሎሚ ግራር ምጽዋዕ’ውን ካብ ቀደም ትጥቀስ።[34/35]

ቀደም ኣዱሊስ ንቐንዲ ቐንዲ ሸቐጣት ዕላዊት ኣፍ ደገ ባሕሪ ክትከውን ከላ ሽዑ ወደብ ምጽዋዕ ሕርጊጎ መስለኹ መስኮተ ባሕር፡ ወይ ሕጓ ከም ዝነበረ ይእመን። ድሕሪ ዕንወት ኣዱሊስ ካብ ታሽዓይ ዘመን ንደሓር ግን፡ ከተማታት ምጽዋዕ ሕርጊጎ ቐንዲ ኣፍ ደገ ባሕሪ ኾና።[35/36]

ከተማ ምጽዋዕ፡ ካብ ቀደም ኣትሒዛ ብወጻእተይናታት ክይተረፈ ኣውራ’ኳ ብኣዕራብ ጸሓፍቲ ታሪኽ ዝተነግረላ ውርይቲ ወደባዊት ከተማ ነበረት። ኣል ያዕቆቢ ዝተባህለ ዓረባዊ ጸሓፍ ታሪኽ፡ “መጽሓፈ ሃገራት” (Kitab al Buldan) ኣብ ዝብል ብ891-892 ፈ. ዝጸሓፎ ነቲ ብደቀባት ትግረ “ባጽዕ” ዝብሃል ብዝተመዛበለ ቓል “ባዲዕ” ኢሉዎ ይብሉ። ብኻልእ መዳይ ግን ብትግረ “ባጽዕ” ብበደው “ባዲዕ” ኢያ ትብሃል ይብሉ። ኣል

34/35 ህ.ደ.ኤ. ገጽ 286።

35/36 ኣፈ.. ቅ. ገጽ 14:71።

መስዑዲ ዝተባህለ ተንታኒ ታሪኽ ብወገኑ፡ ብ935ፈ. “ናስዕ” ይብላ። ንሱ’ውን “ናስዕ” ኣስላም ከም ዝነበሩዋ ግን ከኣ ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ክርስቲያን ሓበሻ ምንባራ ይገልጽ። (ኣብ ትሕቲ ንጉስ (መሊክ) ዳህላክ ዝኾነት ኣብ 14-15 ዘመን ኢያ)።[36/37]

ሓደ ናይ ዓስራይ ዘመን ፍጻሜ ዝገልጽ፡ ብቛንቋ ግእዝ ዝተጻሕፈ ክልተ ዛንታታት ተጠቓሊሉ ከምዚ ዝስዕብ ይትርጎም። (ጽማቖ) “... ዮዲት በልሳነ ትግራይ ትሰመይ ጕዲት፡ ወበአምሐራ ትሰመይ እሳቶ፡ ወበልሳነ ጥልጣል ትሰመይ ጋዕዋ።...” “ዮዲት፡ ብቛንቋ ትግርኛ ጉዲት ትብሃል፡ ብኣምሓርኛ እሳቶ፡ ብቛንቋ ጠልጣል (ደንካልያ ዓፋር) ድማ ጋዕዋ ትጽዋዕ (ሳጓኣ) እንዳ’ዲኣ ሓሓይለ (ምብራቕ ዓድዋ፡ ትግራይ) ጓል’ቲ ፍርቂ መዓልቲ ምስ ነገሰ ዝቐተሉዎ ኣይዘሁር ዝብሃል ወይ ጓል ጓሉ፡ ንንጉስ ውድም ኣስፈሬ ኮይና፡ ምግቢ ዕለት ምስ ሰኣነት ብፋይቶትነት ክትናበር ናብ ኣኸሱም ኣተወት። ኣብኡ ሓደ ወዲ 20 ዓመት ዛቕናይ ምስ ኣፍቀራ ወርቂ መጋረጃ ናይ ኣኽሱም ጽዮን ብማዕረ እግራ ቐዲዱ፡ ሳእኒ ገበረላ፡ እዚ ነገር’ዚ ምስ ተፈልጠ፡ ክልቲኦም ተታሒዞም፡ ንሱ ብዕድመኡ ናጻ ክልቀቕ ከሎ ንዓኣ ግን ኣጥባታ ቘሪጾም፡ ካብ ሃገር ክትለቅቕ ፈረዱዋ። ብምኽንያት’ዚ ብወሰናስን ባሕረ ኤርትራ ኣቢሎም ክሳብ ዶብ ግብጺ ሰጐጕዋ’ሞ፡ ኣጋጣሚ ኾይኑ እምነት ኣይሁድ ዝነበሮ ዘኖቢስ ዝብሃል ወዲ ንጉስ ሃገረ ሻም (ዓረባዊ ስም ሃገረ ሶርያ) ተራኺባ። ድሕሪኡ እምነቱ ተቐቢላ፡ ሕነ ኽትፈዲ ብዙሕ ለመነቶ። ሽዑ ንሱ ሰራዊቱ ኣኺቡ፡ ምስኣ ብመርከብ ተበጊሶምን ተጓዒዞምን ፈለማ ኣብ ምጽዋዕን ድኾኖን (ደከናሞ፡ ዓዲ ኮኖ፡ ድኾኖ፡ ሕርጊጎ) ኣዕሪፎም ቀነዩ። ንሳ፡ ኣብኡ ኮይና ንእንዳ’ዲኣ ተቐበሉኒ ኢላ ምስ ለኣኸትሎም፡ ንሳቶም ብመገዲ ዓሳውርታ (ደቡብ ኤርትራ) ኽመጹ፡ ንሳ ሓድሽ ብዝወጸ መገዲ ባጽዕ ኣቢላ ኽትከይድ ኣብ ስሉኽ ተራኸቡ። ካብኡ እንተላይ ነቲ ጥበበይናታት ጽርኢ (ግሪኽ) ብብዙሕ ገንዘብ ዝሃነጽዎ ሓወልቲ ወሲኻ ንኹሉ እቲ ኽተማ ኣዕነወቶ፡ እዚ ብ910 ዓ.ም ግእዝ ኮነ

36/37 ኀ.ባ.ኤ. ገጽ 37-39።

ይብል።[37/38] (ካብዚ ዝድለ መረዳእታ ህላዌ ወደባት ምጽዋዕ (ብስሉኹ ኣቢሉ) ኣብ ዮዲት፡ ኣብ ሓወልቲ ኣኹሱም ዘሎ ኣብዘይ መዋዕሉን ዘይባህርዩን ዝዝረብ ጽዋታት ንምንጻር ኢዩ።)

ኣብ ጊዜ ፊልጶስ ጻድቕ (14 ዘመን) ባጽዕ ኣብ ትሕቲ ንጉስ (መሊክ) ዳህላክ ሥዩመ ባሕር (ሹም ባሕሪ፡ ንጉስ ቀላይ) ኮይና ብንጉስ ዳህላክ ዝተወከለ ናይብ ኣብዛ ኸተማ ኾይኑ ቐረጽ (ግብሪ) ይእክብ እንተ ነበረ'ውን፡ ምጽዋዕ ትኹን ከባቢኣ ገማግም ባሕርን፡ ኢዳ ብምሉኣም ክሳብ ደንከል ዝነበሩ ሓዞ፡ ክሳብ ወሽመጥ ኢራፋይለ ሓውሲ ደሴት ቡሪ ክሳብ ዙላ ዝነበሩ ዓሳውርታ ቶርዓ መብዛሕትኦም ክርስቲያን ነበሩ። ብገዳም ደብረ ቢዘን ዝምራሓ ኣርብዓን ኣርባዕተን (44) ኣብያተ ክርስቲያን'ውን ኣብ ወሰናስን ባሕሪ በብቦታኡ ፋሕ ኢለን ተሃኒጸን ነበራ።[38/39]

ኣብ ክፍላ መበል 15 ዘመን ደሴታት ዳህላክን ባጽዕን ብኸበሳ ባሕረ ነጋሲ ብቐላይ መሊክ እናተመናጠሉ በብእብረ የመሓድሩወን ኣብ ዝነበሩሉ እዋን ፖርቱጌዛውያን ገያሾ ንፈለማ ጊዜ ብ1517 ፈ. ባጽዕ ክኣትው ኸለዉ ኣብያተ ክርስቲያን ዘለዋኣን ኣብ ሕርጊጎ ዝቕመጥ ወኪል ባሕረ ነጋሲ ዘመሓድራን ዕምርቲ ኸተማ ኾይና ጸንሓቶም።[39/40]

ድሕሪ 3 ዓመት ብ1520 ፈ. ኣብ ከተማ ሕርጊጎ ዑደት ዝገበሩ ፖርቱጌዛዊ ኣልቫሬጽን ካልኦትን ከኣ ከተማ ሕርጊጎ መንበሪት ብዙሓን ሕዝበ ክርስቲያን ኮይና ከም ዝረኣዩዋን ኣመሓዳሪ እታ ኸተማ ብወገኑ ኣብ ሕርጊጎ ዝነብሩ ኵሎም ክርስቲያን ምዃኖም ከም ዝገለጸሎምን ብጽሑፈ ታሪኾም የዘንትዉ።[40/41]

ኣብ ልዕል'ቲ መስመር ባሕሪ ህንድን ቀይሕ ባሕርን ንምቊጽጻር ዝነበሮም ባህጊ፡ ንሓገዝ እቶም ብመሓመድ ግራኝ ይስጐጉ ዝነበሩ ሓጺይ ልብነ ድንግል ንጉስ ኢትዮጵያ ኸብሉ ዝመጹ ተወሰኽቲ ሓይሊ ፖርቱጌዛውያን ወርሒ ሚያዝያ 1520 ናብ ባጽዕ ክኣትዉ ኸለዉ ሕዝቢ'ታ ኸተማ ምስ ሃደመ ኣዛዚ'ቲ ኽፍለ ሰራዊት ካብ'ተን ነጋዶን ተቐማጦን ከተማ ባጽዕ፡ ሒደቶይ ኣስላም ዝጥቀሙለን ዝነበራ ኣብታ ቑንዲ መስጊድ ጸሎተ ቕዳሴ ከብጽሑን ብስም ደብረ ጽንሲታ ለማርያም ክትጽዋዕን ኣዘዘ። ብድሕር'ዚ ምስ መንግስቲ ሃገሩ ተለኣኢኹ፡ ቤተ መንግስትን ቤተ ክርስቲያንን ሰርሐ'ሞ ኣብ ዓመቱ ብ1521 ፈ. ተፈጸመ ብዕድመ ፖርቱጌዛውያን ድማ ግብጻዊ ጳጳስ ኣብ ቤተ ክርስቲያን ሓበሻ ኣቡን ማርቆስን ሓገዝ ፖርቱጌዛውያን ዝተጸበዩ ሓጸይ ልብነ ድንግልን ኣብቲ ጽንብል ተኻፊሉ። ሽዑ፡ ኣቡን ማርቆስ ኣብ ዕርድታት ምጽዋዕ ቤተ ክርስቲያን ምስርሖ ነቲ ፖርቱጌዛዊ ግብጣን (ካፕቴን Capten) ብዓይኒ ኸብሪ ረኣዩዎ። ልብነ ድንግል ግን ኣይኮነሎምን'ምበር ወደባት ባጽዕን ካልእን ክቈጻጸሩ ትምኒት ነበሮም።

ኣብ መንጎ'ዚ ፖርቱጌዛውያን ክፋሎም ናብ ከበሳ እናተጓዕዙ ኸለዉ፡ ልኡኽን ኣማኻርን ሰራዊት ፖርቱጌዝ፡ ማቴዎስ ዝተባህለ ኣርመንያዊ ኣብ መገዲ ዓሪፉ ኣብ ደብረ ቢዘን ተቐብረ።[41/42] እታ ብኣዕጻው ዝተሰርሐት ቀጠልያን ሽሮዋይን ሕብሪ ዝተለመጸት ቤተ ክርስቲያን ምጽዋዕ ግን ጸኒሓ ኣብ ኢድ ቱርካውያን ወደቐት።[42/43]

ግራኝ መሓመድ፡ ኣብ ኢትዮጵያ ኣብያተ ክርስቲያን እናዕነወን ንዋያተ ቅድሳት እናበሳበሰን ናብ ኤርትራ ምስ ሰገረ፡ ሓሓሊፉ ብሃንደበት ኣብ ኣብያተ ክርስቲያን ጕድኣት የውርድ'ኳ እንተ ነበረ፡ ብርእዮ ኣብ ዝመጸሉ ግን ብፍላይ ኣብ ዞባ ደቡብ ተደጋጋሚ ስዕረት የጋጥሞ ኣብ ዝነበረሉ ጊዜ፡ ጸግዒ ቱርኪ ደልዩ ብ1535 ፈ. ናብ ባጽዕ ገጹ ክሃድም ከሎ፡ ከተማ

37/38 H.E.T. p. 80, 83.
38/39 A.M.E.H. p. 226-228.
39/40 ገ.ባ.ኢ. ገጽ 48። * CARLO CONTI ROSSINI il Gadla Filpos e il Gadla Yohannes di Debra Bizen. vol. 5, 1900 P. 64, 106 No. 39, 161.
40/41 ገ.ባ.ኢ. ገጽ 49።
41/42 H.E.T. p. 83.
42/43 E.J.D. p. 126. * H.E.T. p. 84-85.

ሕርጊጎ መንበሪት ብዙሓን ክርስቲያን ነበረት።[43/44]

መዛዘሚ ካልኣይ ምዕራፍ

ብሓፈሻ ካልእ ዕንቅፋታትን ተጻብኦታትን ገጢፍካ ዋላ ምስ ምምጻእ ምስልምና ኣብዚ መዋዕል'ዚ እንተ ኾነ'ውን ዓብላልነት ሃይማኖት ክርስትና ዝተዓቀበ ኢዩ ነይሩ፡ እንተላይ 1000-1100 ዓ.ም ምናዳ ኣብ ደቡባዊ ዞባ ኤርትራ ገዳማት ይቖማ ጉዕዞ ክርስትና ይቕጽል ከምኡ ኢሉ ኸኣ ይስጋገር። ድሒሩ ከም ዝርአ ቕልጡፍ ዝርጋሐን ጽዑቕ ሰዓብትን ምስልምና ኣብ ፈለማታት መበል 18 ዘመን ኢዩ ዝኸሰተ።[44/45]

ኣብዚ መዋዕል'ዚ ዝነበረ ጉዕዞ ታሪኽ ቤተ ክርስቲያን ተጠቓሊሉ ክርአ ኸሎ ከም'ቲ ቅድምን ድሕርን እዚ ጉዕዞ'ዚ ዝተጋህደ ፍጡን (ቅልጡፍ) ምዕባለ ብዝርዝር ተመዝጊቡ ዘይርኣየሉ፡ ህስስ ዝበለ ኽፍለ ዘመናት ኮይኑ፡ ቀንዲ ነገሩ ብህድኣት ብምስንም ንዘጋጠመ ጸገም ብምምካትን ነቲ ዝጸንሐ ብምዕቃብን ከም ዝተሓለፈ ይግምገም።[45/46]

ብዝኾነ ንኹሉ መሰናኽል ሰጊረን ዝሓለፋ ገዳማትን ኣድባራትን ነቲ ግስጋሰ ኽርስትና መሊኣናኦ፡ ናብ ዳሕረዋይ ዘመን ኣሰጋጊረናኦን ንመጻኢ ትውልደ ትውልድ ኣውሪሰናኦን ኢየን። ከም ወርቂ ብሓዊ ተፈቲነን ዝወጻን ምስ ብድሕሪኡን ዝተመስረታ ገዳማት ብጾተን ብህላዌ ዝተሓወሳን ገዳማት ደብረ ሲናን ኣሃም ደብረ ወርቅ እንዳ'ባ ሊባኖስን ብኣብነት ይጥቀሳ።[47]

43/44 E.J.D. p. 166.

44/45 C.H.A vol. 3 p. 175.

45/46 C.H.A. vol. 3 p. 103-108.

47 ኢ.ታ. ገጽ 142።

ሳልሳይ ምዕራፍ

ቤተ ክርስቲያን ካብ 12-16 ዘመን

ምዕባለ ገዳማት ኤርትራ

ኑባሬ ገዳም (ገዳማዊ መነባብሮ) ግብረ ብሕታዌ ስርዓተ ምንኵስና (ፍልስና) ናብ ሃገርና ኣብ ኣጋ እቲ ኣብ ግብጺ ዝተመስረተሉ ዘመን ብኡ ንብኡ ከይደንጎየ ከም ዝተኣታተወ፡ ቅድሚ'ቶም ኣብ ምድሪ ኣግኣዚት፡ ማሕበራዊ ስርዓተ ገዳም ኣስፊኖም ዝብሃሉ በዓል ኣቡነ ሊባኖስ፡ ኣባ ዮሓኒ፡ ተስዓቱ ቅዱሳን ከም ዝጸንሐ ካብ ዘመልክቱ መረዳእታታት ብ319 ፈ. ኣቢሉ ገዳማተ ግብጺ ዝበጽሐ ጳላድዮስ ምስ ኣባሙሴ ዝተባህሉ ዓቢይ መነኮስ ሓበሻ ከም ዝተራኸበን ድሕር'ዚ ብዙሓት ሰዓብቲ (ኣርድ እት፡ ደቀ መዛሙርቲ) ሓዲጎም ኣብ 75 ዓመት ዕድሚኦም ከም ዝዓረፉን ይገልጽ።

ቅዱስ ኢዮራም (ሄሮኒሙስ፡ Jerome ራብዓይ ዘመን) ብወገኑ፡ ኣብ ቤተ ልሔም (ሃገረ ኢየሩሳሌም) ከሎ ካብ ኵሉ መኣዝናት ዓለም ካብ ዝመጹ ነጋድያን ኢየሩሳሌም ብዙሓት መነኮሳት ደቂ ምድሪ ሓበሻ ከም ዝነበሩዎም ኣብ ጽሑፉ ኣስፊሩዎ ይርከብ።[1]

ስርዓተ ምንኵስና ኣብ መንጎ ራብዓይ ሻዱሻይ ዘመን፡ ብኸባቢ ኣህጉረ መዲተራንያን ወይ ሂሌኒካዊ ክፍለ ዓለም ኣውራ ኸኣ ብግብጽን ሶርያን ኣቢሉ በብእዋኑ ከም ዝመጸን ከም ዝተለ ምደን ጽሑፋት ብሩና ኣግኣዚት ቤተ ክርስቲያንን ወጻእተይናታት ጸሓፍቲ ታሪኽን የረድኡ።

---

1 H.C.Ch.E. p. 35-36.